

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Навчальний конспект

Укладач:

доктор політичних наук, професор

Монолатій Іван Сергійович

iwan.monolatiij@gmail.com

Івано-Франківськ
2020

Тема 1

Соціологія політичних партій (партологія) як галузь політології.

Теоретико-методологічний інструментарій партології.

- 1. Соціологія політичних партій як галузь політології.*
- 2. Теоретико-методологічний інструментарій партології.*
- 3. Соціополітичні поділи – основа формування сучасних партій.*

1. Соціологія політичних партій — це галузь політології, яка досліджує причини утворення політичних партій, механізми розвитку і функціонування партій і партійних систем.

Основним предметом дослідження даної галузі є вивчення тенденцій функціонування і змісту діяльності політичних партій і партійних систем.

Політична партія (від лат. *partio* — частина, відділ) — це політична організація, найбільш політично активна й організована частина соціальної спільності, класу, що покликана виражати й захищати інтереси цієї спільності, здійснювати практичну роботу з їх задоволення.

У сучасній політологічній літературі представлений широкий спектр підходів до визначення поняття «політична партія» — від її розгляду як штабу по підготовці до чергових виборів до розуміння як апарата повсякденного впливу на маси у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Прийнято вважати, що партія є результатом перетворення волі індивідів у колективну волю, знаряддя участі громадян у формуванні політики держави.

Основа діяльності будь-якої політичної партії — боротьба за завоювання політичної влади в державі й реалізація своїх програмних концепцій (економічних, ідейно-теоретичних, політичних) за допомогою законодавчої, виконавчої й судової влади. Свої програмні концепції політичні партії втілюють у життя через практичну діяльність, виробляючи

стратегію й тактику своєї діяльності на різних історичних етапах розвитку й у різних політичних умовах.

На відміну від політичних рухів, політичні партії є більш організованим політичним об'єднанням громадян. Вищий ступінь організації партій у порівнянні з політичними рухами виявляється в тому, що партії завжди мають чітку внутрішню структуру: керівні органи (з'їзд, правління, голова, ревізійна комісія) та рядові члени партії; мають фіксоване членство - кожен член зафіксований у списку партії, і, як правило, має партійний квиток; основні цілі та завдання партії, способи діяльності та самоуправління оформлені документально — записані в статуті та програмі партії; єдиним методом боротьби за втілення нових соціально-політичних умов є боротьба за владу та її використання.

Таким чином, політична партія — це політичний рух з високим ступенем організації. Політична партія — це стійка політична організація, яка об'єднує людей із спільними інтересами, вираженими в програмних документах з метою їх реалізації шляхом заволодіння владою і здійснення керівництва країною.

Політична партія (від лат. — частина, група) — це ідеологічна організація, яка об'єднує найактивнішу і найбільш організовану частину соціальної спільноти, виражає і захищає інтереси цієї спільноти і здійснює практичну роботу для їх задоволення.

Партії з'явилися порівняно недавно, у XVIII ст., у часи боротьби буржуазії за обмеження влади монархів, коли ті, хто хотів набути владу і вплив у суспільстві, повинні були забезпечити собі певну підтримку мас. Законними формами, а також засобами вираження інтересів різних груп виборців, — і стали партії.

Діяльність перших протопартій спочатку сприймалася як джерело кризи і «розколу» суспільства. Тому ставлення до них було переважно негативним. Наприклад, Томас Гоббс вважав головним завданням держави

боротьбу проти партій як організацій, які є носіями злочинних намірів проти держави. Тільки поступово прийшло усвідомлення, що утворення політичних партій обумовлене соціальною диференціацією суспільства, його соціально-класовим розшаруванням — тому багатопартійність є природним станом для суспільства. Становлення політичних партій як необхідних елементів політичної структури суспільства відображало процес прилучення до політики щораз ширших верств населення, які усвідомлюють спільність своїх інтересів.

Функції політичних партій.

У політичній системі партії виконують ряд функцій. Головними вважають такі:

1. Визначення цілі. Розробляючи ідеологію та програми, партії намагаються виявити найбільш перспективні стратегії розвитку суспільства і переконати громадян у можливості їх реалізації.

2. Висловлювання і об'єднання суспільних інтересів. Висловлювати інтереси можуть і групи, однак лише партії зводять їх воєдино в такій формі, яка виявляє безпосередній вплив на рішення центральних державних органів.

3. Мобілізація і соціалізація громадян. Партії намагаються посилити політичну активність громадян і створити основу довготермінової політичної діяльності.

4. Формування правлячої еліти і складу уряду. Ця функція має сьогодні центральне значення.

Політичні партії діють в певному політичному контексті. В аналізі ми зазначимо тільки ті риси середовища, які нам дають загальну уяву про діяльність політичних систем.

На початок потрібно мати загальну уяву про цілу соціальну систему, в якій знаходяться партії. Через розгляд природи і розподіл людських і матеріальних ресурсів, що є в наявності у певному суспільстві, стає

можливим приділити відносну важливість певним підсистемам і їх елементам, оскільки вони впливають на партійну систему.

Соціальна структура розвивалася у такий спосіб, що з'явилися два вирішальних виміри, які були дуже важливими для політичних партій. Ці виміри є регіонально-етнічними і регіонально-економічними. «Етнічність» сприймається щоб позначити предків, які мали спільну культуру, спільне походження, єдину мову, релігію. Регіонально-економічна характеристика наголошує на регіональних розколах, зумовлених різницею в економічних ресурсах і розвитку. Вплив економіки на політичні партії здійснюється через цінності, які пов'язані з нею; через діяльність організованих груп інтересу. Релігія не так тісно пов'язана з політичною системою, як економіка. Але історично так склалося, що вона мала важливий вплив на політичний розвиток, а в деяких державах, з певних особливих причин, продовжує бути важливою політичною силою. Як і у випадку економіки, інституції і організації, пов'язані з релігією впливають на партії через організовані групи інтересу або діяльність еліти.

Найбільш очевидними частинами середовища, які впливають на політичні партії є й інші елементи політичної системи. Перш за все характер політичного режиму, форма державного устрою та форма правління, структура парламенту та тип виборчої системи. Демократичні політичні режими формують сприятливі умови для розвитку і діяльності політичних партій, в той час як авторитарні і тоталітарні - ускладнюють чи унеможливають їх діяльність. Парламентське правління спирається на партійну систему в той час як президентське функціонує достатньо автономно від неї. У федеративних державах з двопалатним парламентом реалізація партійного правління є складнішою ніж в унітарних державах із однопалатним парламентом. І нарешті пропорційна виборча система сприяє утворенню багатопартійності, а мажоритарна ускладнює.

Так само як соціально-політичне оточення здійснює вплив на виникнення та діяльність політичних партій, з іншої сторони партії також здійснюють активний зворотній вплив на політичну систему.

Поряд із громадськими організаціями, групами інтересів, суспільними рухами і іншими формами громадської активності та державними органами є вони важливою інституційною підсистемою даної політичної системи.

Взаємини між політичними партіями, партіями і державою, партіями і громадянами та іншими елементами політичної системи, становлять важливу частину її нормативної підсистеми. Причому це широке коло взаємин регулюється як відповідними законами так і різного роду регламентами (наприклад статутами партій) так і прийнятими в суспільстві правилами поведінки та традиціями. Останні є важливою складовою частиною політичної культури суспільства.

В рамках комунікативної підсистеми важливе значення набувають стосунки, які складаються між самими політичними партіями, між партіями та державою, між партіями і громадськістю. Є вони важливими «ланками зв'язку» в суспільстві.

Різноманітність функцій, які виконують політичні партії робить їх невід'ємною складовою функціональної підсистеми.

Сучасна партійна теорія не володіє єдиною загальновизнаною методикою визначення предмету свого дослідження. Дослідники цього складного суспільного феномену пропонують цілий набір самих різноманітних, часто суперечливих підходів до визначення суті, особливостей і призначення політичних партій. Загалом всі ці підходи можна виділити у дві великі групи, які дотримуються вузького чи широкого визначення політичних партій.

Вузьке визначення політичної партії. Дж.Шлезінджер зауважував, що деякі вчені «намагаються дати таке визначення партії, щоб під нього попали всі організації, які претендують на дану назву». Але як вважає вчений,

«наскільки б корисною не була теорія партій, заснована на такому широкому визначенні, мій власний підхід є менш амбіційним» і може застосовуватися «лише до тих партій, які приймають участь у вільних виборах, особливо якщо з плином часу вони здатні отримати перемогу на виборах». Як бачимо, Дж.Шлезінджер приймає добре відоме визначення Е.Даунса: партія – це «команда людей, яка намагається контролювати державний апарат шляхом здобуття посад на належним чином організованих виборах». Багато вчених використовують вузьке визначення партії, виключаючи тим самим деякі із політичних організацій, які вважаються партіями за межами США.

Ця суперечність привернула до себе увагу вже в одному із перших збірників з порівняльної політології – «Сучасних політичних партіях» під редакцією З.Нейманна. В своєму заключенні до даного збірника він писав: “Про справжню політичну партію можна говорити лише при умові існування хоча би ще однієї конкуруючої групи” і додавав, що «однопартійна система є термінологічною суперечністю». Тим не менше збірник містив статтю про Комуністичну партію Радянського Союзу. Незважаючи на своє визначення політичних партій, З.Нейманн не вважав можливим виключити з їх числа комуністичні партії. В протилежному випадку довелося б відмовитися від значного об’єму важливої для порівняльного аналізу літератури. Більше того як доказує В.Ренделл подібне «європоцентричне» визначення вивело б з поля уваги дослідників некомуністичні однопартійні системи в країнах Третього світу. І це при тому, що як показано в книзі Т.Пемпеля «переважну більшість націй-держав сучасності можна віднести до розряду однопартійних».

Крім того, переважаюча увага до електоральних функцій партій виводить за рамки аналізу «антисистемні партії», які Дж.Сарторі визначив як партії, що підривають легітимність існуючого режиму. Наприклад, в умовах багатопартійної системи комуністичні партії часто приймають

участь у виборах лише з тактичних міркувань. Використання положення про електоральну конкуренцію в якості одного із критеріїв політичних партій виключає також релігійні, етнічні і регіональні партії, які діють на узбіччі політичних систем. Так, Р.Макдональд і М.Руль встановили, що незначна кількість із 125 політичних партій, які діють в країнах Латинської Америки, виконують ролі «встановлені для них загальнотеоретичною політологічною літературою, яка заснована на західноєвропейських та англосаксонських системах, де права парламентів і підпорядкування армій вважаються само собою зрозумілими речами».

Широке визначення політичної партії. Дійсно загальна теорія політичних партій не може бути заснована на вузькому визначенні, яке не застосовується до однопартійних та антисистемних партій. В класичній роботі М.Дюверже можна знайти плідне обговорення однопартійних систем, так само як і багатопартійних систем; воєнізовані угруповання співставляються вченим із парламентськими партіями. Об'єм цієї роботи був настільки широким, що М.Дюверже не сформував у ній жодного визначення партії. Пізніше вчений визначив партії як організації, котрі, по-перше «стараються захопити владу або приймати участь у її здійсненні» і, по-друге, спираються на «підтримку широких верств населення» на відміну від груп тиску, які «представляють обмежене число громадян з особливими чи приватними інтересами».

Перша частина даного визначення передбачає, що партії можуть існувати і без участі у виборах. Друга частина представляє собою спробу провести різницю між партіями і групами тиску, тобто вирішити найважливішу для всякого широкого визначення партії проблему.

Значну увагу концептуальним проблемам, які виникають у зв'язку із визначенням політичної партії, приділяв також Дж.Сарторі. Вчений старався дати «мінімальну дефініцію», котра б включала лише необхідні риси партій. Сформульоване в результаті визначення звучить так: партія -

це «політична група, яка має офіційну назву, приймає участь у виборах і здатна шляхом участі у виборах (вільних чи невільних) заміщати державні посади своїми кандидатами». Виділяючи ту обставину, що вибори не обов'язково повинні бути вільними, Дж.Сарторі поширив своє визначення на партії, що діють в умовах однопартійного режиму. Але і це визначення залишало за рамками партії, які намагалися здобути владу чи вже володіють нею не приймаючи участі у виборах.

Ще ширшим є визначення партії як організації, яка має на меті заміщення урядових посад своїми визначеними представниками. Дане визначення пропонує К.Джанда. Цілі всякої організації багатогранні. Щоб відповідати даному визначенню, організації достатньо мати в числі цих цілей, котрі вона ставить перед собою, досягнення урядових посад своїми представниками. (Під «урядом» в даному випадку розуміється всяка державна служба, як в Америці, а не кабінет, як у Великобританії). Крім того мова йде власне про визначених представників партії, тобто осіб, які відкрито ідентифікуються з відповідними партіями чи з їх символікою. Якщо група інтересів відкрито висуває кандидатів на виборах, вона стає партією. Як зазначав Л.Епстейн «наявність пізнаваної назви (незалежно від того чи вноситься вона у виборчі бюлетені) – ось визначальний елемент визначення». Накінець, термін «заміщення» також слід розуміти широко. Включає він як досягнення посад шляхом участі у виборах (коли дві чи декілька партій змагаються за ці посади), так і пряме адміністративне призначення (коли змагання за владу заборонене правлячою партією) чи насильницьке захоплення влади (коли партія старається заволодіти владою шляхом знищення існуючої системи). Відповідно партії можуть використовувати змагальницьку, стримуючу чи підривну стратегії в боротьбі за досягнення цілей.

На відміну від дефініції Дж.Сарторі дане визначення можна поширити на захоплення влади більшовиками та Фіделем Кастро, встановлення

баасисстського режиму в Іраку після військового перевороту 1968р. і обмеження на вільні вибори, до котрих вдавалася Інституційно-революційна партія Мексики. Очевидно, що дані стримуючі та підривні партії відрізняються від змагальницьких і тому вимагають інших теоретичних підходів. Тим не менше, М.Дюверже вдалося показати, що революційні і авторитарні партії можна продуктивно досліджувати в співставленні із змагальницькими партіями, в дослідженнях К.Джанди маємо продуктивне порівняння партій всіх регіонів світу. Однак, залишається відкритим питання про те, наскільки між собою пересікаються теоретичні критерії, які застосовуються по відношенню до різних типів партій.

Ключове питання для вивчення політичних партій полягає якраз у виборі широкого чи вузького їх визначення. Власне від характеру визначення партії залежить, чи замикається дослідження на чисто змагальницьких партіях, які діють в демократичних системах, чи набуває більш універсального характеру, включаючи однопартійні системи, антисистемні чи підривні партії. Багато дослідників американських партій були б, подібно Дж.Шлезінджеру, цілком задоволені вузьким визначенням за яким “загальна теорія” пов’язана лише із змагальницькими партіями. Навіть багато європейських вчених схильні до підходу, який зводить сферу вивчення партій до західних демократій. Але фахівці з “третього світу” потребують більш широкого визначення, яке могло б лягти в основу теорій, що розкривають роль партій у відповідних політичних системах. Як визнає навіть Л.Епстейн, який обмежив власне дослідження змагальницькими партіям західних демократій, «немає нічого поганого в тому, щоб притримуватися широкого визначення».

2. У контексті сучасних процесів партійного будівництва в Україні зростає зацікавленість науковців, політиків, широких кіл громадськості партійною проблематикою. Актуальними виступають питання з’ясування

місця та ролі партій у політичній системі демократичного суспільства, їх суті та функцій, організаційної будови. Необхідний інструментарій для дослідження політичних партій дає багата теоретична спадщина класиків світової та української партології.

Серед вітчизняних дослідників найповніше партійна проблематика, зокрема погляди класиків світової та української партології на суть, функції, класифікацію політичних партій, проаналізована у працях Ю. Шведи. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій також були предметом вивчення у наукових працях дослідників А. Білоуса, В. Ковальчука, Б. Кухти, В. Базіва.

Однак наукова спадщина класиків зарубіжної та, особливо, української партології потребує подальшого глибокого і системного дослідження. Особливо цінним є аналіз наукових доробків цих політичних мислителів з погляду можливості адаптації вироблених ними принципів аналізу політичних партій до специфіки українського партійного будівництва.

Утворення політичних партій сучасного зразка припадає на другу половину XIX ст., коли в Європі з'явилися перші масові партії. Від політичних клубів вони відрізнялися тим, що намагалися залучити до політичного процесу якомога більшу кількість громадян і мали багатий арсенал механізмів політичного впливу (пропаганда, агітація, політична просвіта, діяльність у сфері культури тощо). Ними, зокрема, були Ліберальне товариство виборців в Англії (1861) та Всезагальний німецький робітничий союз (1863). В Україні процес творення партій розпочався у 1890 р. утворенням Русько-української радикальної партії.

Вже у XIX ст. з'явилися перші фундаментальні праці з теорії політичних партій. Г. Еллінек – один з перших дослідників цієї теми, – у своїй праці «Загальне вчення про державу» виніс партії за межі державного устрою, розглядаючи їх як суто суспільне явище. Однак при цьому зазначав,

що вони мають великий вплив на політичні процеси, які відбуваються у державі, тому потребують ретельного наукового вивчення. Партіями він називав групи, які об'єднані спільними переконаннями, спрямовані на досягнення певних державних цілей, і намагаються впровадити їх у життя. Головним завданням кожної з них він вважав досягнення політичної влади та її збереження.

Вагомий внесок у дослідження політичних партій зробили теоретики англо-американської школи партології. Представників цього напрямку можна умовно поділити на тих, котрі вважали партії, незважаючи на їх численні «дефекти», невід'ємною складовою демократичної системи (В. Вільсон, А. Лоуелл, Г.Дж. Форд, Дж. Брайс), і тих, які зазначали, що партії ускладнюють розвиток демократії, знижуючи ефективність функціонування інститутів державно-політичного механізму (Г. Кродлі, Дж. Вудберн). З цього приводу А. Лоуелл у праці «Уряди і політичні партії» зазначав, що усякі дискусії навколо питання про значення партій у державі є штучними, оскільки це те саме, що «вести дискусію про користь або шкоду вітрів чи приливів. У дійсності існування партій є фактом і прояви його повинні бути вивчені як такі».

На противагу Г. Еллінеку, більшість дослідників цього напрямку (серед них В. Вільсон, Дж. Брайс, А. Лоуелл) ввели у свій аналіз державного устрою не тільки партії загалом, але й конкретніші проблеми: організація партії, структура і характер внутрішніх міжпартійних зв'язків тощо. Це був значний крок у розвитку політичної науки, зокрема партології.

Теоретики західної політичної думки - М. Острогорський, Р. Міхельс, М. Вебер - ввели також багато теоретико-методологічних положень у сферу дослідження партій, які значною мірою продовжують визначати загальний напрям і зміст сучасної політичної науки.

М. Острогорський у своєму дослідженні розглядав становлення і розвиток партійних систем двох держав – США та Англії. Автор вказав на

важливе місце партій у державі та водночас назвав притаманні їм вади – постійний обман виборців, котрі віддали за неї свої голоси; внутрішньопартійна боротьба, що подекуди жорсткіша, ніж та, яку вони проводять з іншими партіями.

Значна частина роботи аналізує внутрішню організацію партії. Учений наголошував на її антидемократичному характері, що, зокрема, виявлялося під час процедури висунення кандидатів на вибори.

У своїй праці «Соціологія політичних партій в умовах модерної демократії» німецький соціолог Р.Міхельс аналізував сутність партій, соціальні механізми їх формування та діяльності, причини, що перешкоджають розвитку демократії. Як і М. Острогорський, він вказував на подвійну роль партій у політичному житті суспільства. З одного боку, без організації демократія неможлива, оскільки це єдиний засіб виявлення спільної волі. Крім того, вони є «головною зброєю слабких у боротьбі з сильними». З іншого, – усяка організація – чи то держава, профспілка, чи політична партія – призводить до виникнення олігархії, руйнує демократичну систему держави. Автор вивів «залізний закон олігархії», суть якого полягала у тому, що всередині кожної організації неминуче встановлюється панування керівної верхівки – «влада небагатьох вибраних». Причини, які сприяють появі олігархічних тенденцій, умовно він ділив на технічні та психологічні. До першої групи належать ті, що суто технічно роблять неможливою пряму форму демократії. Велика чисельність організації не дає змоги безпосередньо залучити усіх її членів до прийняття політичних рішень. Це неможливо навіть фізично, оскільки регулярне проведення дорадчих зборів навіть тисячі членів наштотувало б на великі труднощі, пов'язані з їх переміщенням, відстанню тощо. Тому з'являється невелика група людей, покликана представляти інтереси мас. Поступово вона зосереджує усю повноту влади, що зростає прямо пропорційно до розширення організації. Друга група

причин, що призводять до зародження олігархії, пов'язана з психологією мас та лідерів. Маси за природою інертні. Вони відчують потребу схилитися і перед ідеалами, і перед особистостями, котрі втілюють ці ідеали. Лідери, своєю чергою, намагаються будь-яким шляхом зміцнити своє становище. Так, людська природа сприяє розвитку олігархічних тенденцій.

Великою мірою теоретичні основи сучасної партології були закладені у працях німецького соціолога М. Вебера. Деякі елементи його концепцій та методу є визначальними для багатьох дослідників політичних партій і партійних систем. Визначення партій, запропоноване ученим, стало класичним і мало чим відрізняється від тих, що з'явилися в останні роки. У партіях він вбачав суспільні організації, які опираються на добровільне прийняття членів, що мають на меті завоювання влади для свого керівництва і забезпечення активним членам певних вигод (духовних і матеріальних) чи особистих привілеїв або того і іншого водночас.

М. Вебер досліджував місце партії у системі влади. Автор одним із перших дав класифікацію партій на основі взаємозв'язку з соціальною структурою та з врахуванням етапів еволюції партійних формацій. Він називав такі види: вождистська чи харизматична партія; партія нотаблів (яка займається переважно організацією виборів); сучасна масова партія з високим рівнем бюрократизації та дисципліни.

«Політичні партії» М. Дюверже продовжили багато фундаментальних досліджень політичної організації суспільства і демократії, який наприкінці XIX – на початку XX ст. був відкритий працями М. Острогорського, М. Вебера, Р. Міхельса та ін.

Опираючись на цей фундамент, Дюверже по-новому підійшов до самого поняття сучасної політичної партії. Сучасні партії, за Дюверже, – це ті партії, які складаються в епоху становлення загального виборчого права як єдиного способу легітимації влади і якісного розширення прав

парламенту; вони виникли у нерозривному зв'язку із руйнацією феодальних абсолютистських режимів, станово-ієрархічної структури середньовікового суспільства, авторитарної політичної влади і цензових виборчих режимів.

Особливо потрібно підкреслити, що сучасна партія для Дюверже – це не якийсь один визначений тип партії (наприклад, масові соціалістичні партії, як це йому інколи приписують, хоча ці партії з їх сильною організацією, дисципліною, а головне «народним способом» фінансування виборчих кампаній замість звернення до пожертвувань "грошовитих мішків" і здатністю демократичного оновлення політичної еліти, він дійсно розглядає як найадекватнішу відповідній епосі демократії і вважає їх виникнення справжньою революцією).

Сучасна партія, за Дюверже, – це партія, здатна реалізувати виборче право і завоювати парламентську більшість шляхом нормального використання інститутів демократичного суспільства. Дюверже на відміну від своїх попередників і сучасників розглядає сучасну політичну партію не як ідейну спільність, «доктринальну» (ліберальна концепція партії) або соціально-класову, ідеологічну (марксистська концепція партії), а насамперед як структурно-функціональну спільність. Не принижуючи ні ролі ідей, ні значення соціально-класової детермінації, Дюверже сформулював своє ключове положення: сутність сучасних політичних партій найповніше і найглибше розкривається в їх організації, партія є спільність на базі визначеної організаційної структури. На думку Дюверже, виникнення партій пов'язано з виникненням парламентських об'єднань і виборчих комітетів.

Іспанський дослідник Саністебан Л.С. визначає партії – як стабільні ієрархічні організації, що складаються з осіб, які сповідують однакові політичні переконання, які спільно працюють над досягненням своїх цілей, що мають ідеальний (модель суспільства) або матеріальний (різного роду особисті вигоди) характер. Основні цілі партій так чи

інакше пов'язані із здійсненням влади в політичних системах. Діяльність партій скерована на завоювання вищої влади у політичних системах, на участь в її здійсненні, а в деяких випадках – на її скинення.

Вітчизняні дослідники також не залишили поза увагою проблему сутності політичних партій. Перші дослідження з цієї теми з'явилися наприкінці XIX – початку XX ст., коли в Україні почали виникати політичні партії. Перед науковцями постала необхідність осмислення процесів партизації українського суспільства та обґрунтування ролі партій у побудові незалежної держави.

Засновниками української партології по праву можна вважати таких теоретиків політичної думки, як М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський. Багатий політичний досвід дав їм змогу зрозуміти глибинні процеси функціонування партій і на основі цього зробити певні теоретичні висновки. І хоча у цих вчених немає спеціальних досліджень з теорії політичних партій, у їх суспільно-політичних розробках ця тема так чи інакше присутня. Так, М. Драгоманов у листах до галицьких політиків закликав заснувати в Галичині партію, яка б допомогла українцям ефективніше боротися за свої національно-політичні права і давав у зв'язку з цим практичні поради.

У 1920–1930-х рр. з'являються перші наукові праці безпосередньо з теорії політичних партій. До цієї категорії можна віднести одне з досліджень В. Старосольського, в якому він аналізує роль та місце політичних партій у конституції Чехословацької Республіки. Дослідник вважав, що формалізація партійної діяльності бере початок з середини XIX ст. і пов'язана передусім із введенням загального виборчого права. Однак функції партій не обмежуються лише парламентською діяльністю і є набагато ширшими. Учений проводив чітку грань між двома поняттями – "політична партія" та «парламентський клуб». Парламентський клуб – лише один з органів партії, причому не найвищий.

В. Старосольський вважав, що у будь-якій партії встановлюється панування керівної верхівки – партійної олігархії, яка зосереджує усю повноту влади і через неї маніпулює діями виборців.

Основними функціями політичних партій дослідник називав активізацію й об'єднання великих суспільних груп, формування ідеології та політичної доктрини, участь у боротьбі за владу тощо. Одним з перших серед вітчизняних та західних дослідників він назвав таку функцію, як участь партій у боротьбі за незалежну державу. Її автор виділив окремим пунктом, враховуючи досвід діяльності українських політичних партій у період національно-визвольних змагань наприкінці XIX – початку XX ст.

Роль політичних партій у житті держави досліджував відомий український державознавець С. Дністрянський. Дослідник вважав політичні партії важливим елементом новітнього суспільного життя держави, увів їх у свій аналіз державного устрою, розглядаючи як «дуже важливий чинник, що об'єднує розбіжні політичні інтереси держави та народу в окремі групи».

Основна функція партій, – на думку С. Дністрянського, – боротьба за владу у державі. Крім того, вони є важливим чинником розвитку демократії, гарантом стабільності у відносинах між громадянським суспільством та державою, сприяють залученню широких суспільних верств до участі в управлінні.

М. Стахів політичною партією називав «...добровільне об'єднання, яке в деяких суспільно-державно-політичних справах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету, – дістати в свої руки або щонайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси». Партійну диференціацію суспільства дослідник вважав природним явищем, невідлучним від суспільного життя на будь-якому ступені розвитку, а віру

в провідників і бажання уподібнитися до них – одну з важливих основ первісного партійнення.

Необхідність функціонування політичних партій М. Стахів аргументував досвідом новітньої історії, який довів, що 1) не може існувати ніяка велика і вільна нація без правильних політичних партій; 2) не може існувати представницька система без політичних партій; 3) вони вносять у народні маси почуття і потребу порядку й організованості; 4) партії «удержують живим духа партії» і 5) без них наступила би бюрократична мертвечина; 6) партійна організація і дисципліна в соймових клубах є «греблею проти егоїзму і корупції послів».

Отже, серед дослідників немає єдиного погляду на визначення поняття політичної партії. Ця обставина пояснюється складністю та багатогранністю об'єкта дослідження і різними підходами до вирішення зазначеної проблеми, різними традиціями національних політологічних шкіл. Кожен з дослідників вважає домінуючою ту чи іншу ознаку партії (організаційну структуру, ідеологію, методи та засоби діяльності), при цьому усі вони у визначеннях погоджуються з тим, що партія – це спільність людей об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншим шляхом), утримання і використання державної влади, з метою реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей.

3. Безперечним фактом є те, що абсолютно гомогенних суспільств не існує, як свідчить світова практика будь-яке суспільство характеризується численними протиріччями, які проявляються у поділах його на різні групи. Причини цих поділів можуть бути найрізноманітніші: економічні, релігійні, мовні, расові, етнічні, ідеологічні, культурні, тощо. Для існування соціополітичного поділу необхідне існування як мінімум двох соціальних груп, які усвідомлюють наявність відмінностей між ними. Ці соціальні групи будуть продукувати відмінні інтереси, які

стимулюватимуть політичних акторів (еліту) на обстоювання цих інтересів на інституційному рівні. Класичним інститутом, який може репрезентувати ці відмінні інтереси може бути політична партія.

Незважаючи на те, що цих відмінностей та протиріч у будь-якому суспільстві існує дуже багато, проте не всі з них перетворюються у соціополітичні поділи, для цього необхідно ряд умов:

- повинен існувати стійкий зв'язок між групою та політичною партією (або іншим політичним інститутом), що виражатиме інтереси даної групи.
- соціополітичний поділ повинен бути тривалим у часі (зв'язок між групою і партією повинен прослідковуватися як мінімум протягом двох парламентських термінів).

На думку А. Романюка, процес трансформації соціально-групового поділу проходить три стадії. На першій латентній стадії можемо лише констатувати наявність конкретних ліній поділу, які зумовлюють існування у суспільстві двох чи більше груп з відмінними інтересами. На цій стадії громадяни ще не усвідомлюють своєї окремішності від загалу, тому цю стадію можна розглядати як латентну, або потенційну щодо формування соціополітичного поділу.

Друга стадія характеризується перетворенням з групи в собі у групу для себе і пов'язана з процесом самоусвідомлення громадянами – представниками конкретної групи, власної групової окремішності, індивідуальності. Вони не лише самоусвідомлюють свої інтереси, виокремлюють себе із загалу, але і протиставляють себе іншій групі.

Третя стадія характеризується власною інституційною складовою, коли певна соціальна група буде представлена політичним інститутом, який обстоюватиме її інтереси. Така інституалізація може відбуватися за двома сценаріями. Перший – коли група у процесі свого власного розвитку самостійно створює організацію, яка представлятиме та відстоюватиме її

групові інтереси. Другий – коли вже існуюча організація, переважно політична партія, включає у сферу власної діяльності завдання обстоювати групові інтереси і надалі буде систематично демонструвати власну підтримку цій групі, розраховуючи на відповідну зворотну підтримку.

Слід відзначити, що поняття соціополітичний поділ є загальновживаним, проте до сих пір не було представлено його універсального визначення. Вперше це поняття (з англ. cleavage) в науковому обігу з'явилося після виходу в світ праці С. Ліпсета та Ст. Роккана «Структура розмежувань, партійні системи і уподобання виборців: попередні зауваження». По при те, що це є дуже важлива політологічна категорія, яка вживається вже більше 40 років, проте до сих пір не існує єдиного визначення та однозначного трактування цього поняття в науковому світі. На нашу думку, категорія «соціополітичний поділ» являє собою синтетичне поняття, що поєднує соціальну структуру з політичним укладом. Слід зазначити, що в Україні дана проблематика є мало дослідженою і в більшості зводиться до проблем регіоналістики.

Оскільки політичний процес в Україні є доволі динамічним, а політична система перебуває на етапі свого становлення, концепцію соціополітичного поділу можна трактувати як методологічний інструментарій для аналізу формування партійної системи в Україні, вплив на становлення електоральних преференцій (і відповідно електоральної поведінки) жителів різних регіонів України.

В англomовній літературі соціополітичний поділ позначається терміном «cleavage», а в російсько- та україномовній літературі перекладається як розкол. Проте такий переклад не є абсолютно адекватним вихідному значенню, і несе негативне навантаження. Кращим і ближчим за змістом є український еквівалент «розмежування», чи більш вживаний термін «поділ», які ми з метою уникнення термінологічної плутанини вживаємо як еквівалентні та взаємозамінні.

Дослідження терміну соціополітичного поділу необхідно починати із класичної моделі С. Ліпсета та Ст. Роккана, у якій йдеться про вплив соціополітичних розмежувань на формування партійної системи в країнах Західної Європи. Попри ґрунтовність цього дослідження, автори не пропонують чіткого та однозначного визначення поняття «cleavage». Вони звертаються до емпіричної практики та виділяють класичні чотири лінії розломів, які визначили конфігурацію партійних систем в країнах Західної Європи: між центром і периферією, церквою та державою, містом та селом, власниками та робітниками.

Перші дві лінії розломів беруть свій початок з часів національних революцій: конфлікт між центральною культурою будівництва нації-держави і зростаючою протидією етнічно, лінгвістично і релігійно різних провінцій і периферій, а також конфлікт між прагненнями до централізації, стандартизації і мобілізації держави-нації та історично зміцнілими привілеями церкви.

Інші два розмежування виникли в часи індустріальної революції: конфлікт між інтересами земельних власників і класу промислових підприємців, а також конфлікт між власниками і роботодавцями, з одного боку, і робітниками та службовцями – з іншого.

За С. Ліпсетом, в сучасних демократичних країнах найбільш стабільні джерела підтримки партій обумовлюються чинниками, пов'язаними із стратифікацією і культурними цінностями. Труднощі, що спостерігаються в стратифікації, переважають в економічно розвинутих, сталих державах, «де у звичку увійшла політика «колективного торгу» - боротьба навколо поділу всього економічного пирога, встановлення обсягу соціального забезпечення, панування тощо. Культурні або глибокі ціннісні конфлікти більш притаманні «країнам, що розвиваються, з нестійким політичним устроєм».

Відповідно до концепції С. Ліпсета та Ст. Роккана структурні соціальні розмежування транслуються на партійну систему не самі по собі. Вчені виділяють ряд чинників, що визначають вплив соціальних розмежувань на партійну систему. А їх трансляція на партійну систему відбувається завдяки, так званим, «порогам»:

- поріг легітимації, який визначає заходи за допомогою яких держава розв'язує політичні конфлікти;
- поріг включення, який визначає хто із прихильників опозиції має право вибору представників до державних органів влади, має політичні і громадські права;
- поріг представництва, який визначає чи слід новим рухам приєднуватися до великих організацій чи можливим є самостійне досягнення представництва в органах влади;
- поріг мажоритарного правління визначає чи існують в системі механізми стримувань і противаг, чи може партія чи союз партій здійснити структурні зміни в політичній системі.

Поняття «розмежування» містить компоненти двох видів: структурні і сутнісні. Структурний компонент поділяється на три види: розділювальний (диференціація, що існує між соціальними групами), конфліктний (усвідомлення диференціації) та організаційний (організація на захист групових ідентичності і цілей). За сутнісною ознакою виокремлюють соціальні і політичні конфлікти.

Від часу впровадження в науковий обіг поняття соціополітичного поділу С. Ліпсетом та Ст. Рокканом пройшло чимало часу, протягом якого напрацьовано чимало теоретико-методологічних підходів до його трактування.

Перший підхід умовно можна назвати конфліктним, оскільки він апелює до того, що в основі розмежування лежать різного роду конфлікти. Так, А. Рьоммеле визначає розмежування як довготермінові структурні

конфлікти, що є причиною протилежних позицій, які представляються політичними організаціями, що змагаються.

До цього напрямку також можна зарахувати О. Кнутсена та Е. Скарброу, які трактують соціополітичний поділ як структурно укорінений конфлікт, що характеризується наступними ознаками:

1) розлам є укорінений у відносно тривалій соціальній поділ, що дає початок визначеним групам у суспільстві – відповідно до класу, релігії, культурної диференціації, тощо;

2) він містить певний набір цінностей, спільних для членів групи;

3) розлам є інституалізованим у деяку форму організації – зазвичай у політичну партію, але також у церковні об'єднання, профспілки.

За А. Пшеворським та Дж. Спралом розмежування не можна зводити просто до подальшого зростання соціальної стратифікації; скоріше «соціальні відмінності стають розмежуваннями, оскільки вони організуються як такі». На їх переконання, розмежування – це не просто поділ усередині суспільства, яке може призвести, а може не призвести до конфлікту; це конфлікт усередині суспільства, який є організованим.

Проте дещо не погоджуються із таким трактуванням соціополітичного поділу Я. Лайн та С. Ерссон, акцентуючи увагу лише на потенційній можливості конфлікту, але не на його обов'язковості. «Розмежування – це поділ на основі деякого критерію індивідів, груп чи організацій, між якими може відбутися конфлікт. Поняття розмежування таким чином не є ідентичним поняттю конфлікт: розмежування може привести до конфлікту, але не обов'язково супроводжується конфліктом. Поділ індивідів, груп чи організацій констатує розмежування, якщо існує деяка ймовірність конфлікту».

Другий підхід – соціоструктурний, коли соціальна структура суспільства визначає політичні розмежування в державі. До цієї групи

можна зарахувати Р. Хербута, М. Попеску та І. Стефурик, С. Бартоліні та П. Маєра.

Так, Р. Хербут визначає соціополітичний поділ як стабільний стан поляризації політичної спільноти, у межах якої певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики, або політичні партії, що їх репрезентують.

В свою чергу М. Попеску та І. Стефурик під поняттям «розмежування» розуміють стійку політичну мобілізацію існуючих суперечностей всередині електорату.

С. Бартоліні і П. Маєр розглядають поняття соціополітичного поділу як «зв'язок між соціальною структурою та політичним порядком». Вони виділяють три рівні даного поняття:

1. Емпіричний рівень передбачає існування диференціації між соціальними групами, проте громадяни ще не усвідомлюють своєї окремішності від інших частин суспільства і не формують специфічного типу ідентичності.

2. Нормативний рівень передбачає, що група стає свідомою своєї ідентичності, більше того, вона повинна бути готовою до діяльності, спрямованої на збереження цієї ідентичності.

3. Організаційний рівень передбачає процес організаційного оформлення соціополітичного поділу для захисту групових ідентичностей і цілей.

В літературі виділяють ще третій підхід – організаційний. Таким чином для представників цього напрямку соціополітичне розмежування – це не просто поділ всередині суспільства, який може призвести, а може не призвести до конфлікту, це організований конфлікт всередині суспільства. М. Галахер, М. Левер, П. Маєр виділяють ряд умов, які свідчить про

наявність розмежування. «По-перше, розкол передбачає наявність соціального поділу в межах ключових соціальних характеристик, таких як рід діяльності, статус, релігія, етнічна приналежність. По-друге, групи, яких стосується даний поділ повинні усвідомлювати свою колективну ідентичність. По-третє, розмежування повинно бути організаційно оформлене (у діяльності політичної партії, церкви, профспілки, тощо)». Зазвичай воно виникає як результат діяльності профспілки, церкви, політичної партії чи якої-небудь іншої організації, яка забезпечує формальне інституційне вираження інтересів тих, хто знаходиться по одну сторону поділу.

Підсумовуючи, слід відзначити, що соціополітичний поділ є складним синтетичним поняттям, яке включає в себе сутнісні і структурні елементи, що впливають на електоральні преференції виборців і відповідно на формування партійних систем. В тому чи іншому виді соціальні розмежування існують в будь-який час і в будь-якому суспільстві.

Основні індикатори, які дозволяють говорити про наявність соціополітичного поділу це – 1) довготерміновий структурний конфлікт у суспільстві, 2) наявність соціальних груп, які об'єднані на основі спільних цінностей і при цьому усвідомлюють свою окремішність від оточення, 3) представництво інтересів цих груп політичними партіями, що означатиме інституалізацію конфлікту.

Тема 2

Місце партій у владі. Правлячі і опозиційні партії.

Парламентська та позапарламентська діяльність партій.

1. Місце партій у владі. Правлячі і опозиційні партії.

2. Партійні коаліції та коаліційна діяльність партій. Теорія коаліції.

3. Парламентська та позапарламентська діяльність партій.

1. Важливим елементом будь-якої сучасної політичної партії є її боротьба за дотримання і реалізацію (самостійно чи в коаліції з іншими партіями) державної влади. Саме ця ознака відрізняє політичні партії від груп тиску. Останні намагаються лише впливати на владу, але не збираються її здобувати та реалізовувати. Цілями політичних партій є керівництво суспільством через відповідно організовані для цього суспільні групи та відповідним чином організовані механізми діяльності державного апарату. Цим і визначається місце та роль партій у політичній системі суспільства.

Важливою проблемою є та чи інша організація, що намагається здобути політичну владу, може кваліфікуватися як політична партія, незалежно від методів, якими вона при цьому послуговується. Сучасне розуміння партії – це розуміння її як організації, яка бореться за владу парламентськими методами. Ця думка спирається на те, що партії найтісніше пов'язані з демократичним політичним устроєм. Партії є гарантами демократично організованого політичного процесу. Без них масова демократія не могла б існувати. Звідси випливає положення про те, що на політичних партіях лежить обов'язок легальної, відкритої, публічної діяльності за допомогою конституційних демократичних методів. У Німеччині, наприклад, закон про політичні партії визнає за політичними партіями тільки ті організації, які систематично беруть участь у парламентських виборах. У демократичному

суспільстві саме такою повинна бути роль політичних партій, однак на практиці є й інші приклади.

Зокрема, в політичній практиці існують нелегальні змовницькі партії. Такі партії, звичайно, нечисленні, не мають масового членства чи формалізованої організаційної структури. Найчастіше така партія розраховує на прихід до влади не через парламентські процедури, а внаслідок перевороту, заколоту, революції, тощо. Існує також група партій, які за чинними правовими нормами є нелегітимними, але вони достатньо масові та організовані. Стосується це багатьох комуністичних та колоніальних партій, які закликають виборців не брати участі у виборах. Крім того, існує ряд партій, які діють в умовах заборони на їхню діяльність (скажімо, в межах диктаторських режимів). У виборчих категоріях не можна визначити і фашистські партії, які втратили свою здатність до боротьби за владу виборчими методами. Всі ці організації треба визнати за політичні партії, оскільки вони містять основні елементи, характерні для політичної партії. Водночас методи і форми їхньої боротьби за владу і її реалізація не впливають на визнання певної організації як партії в класичному розумінні цього терміна.

Слід зазначити, що природу і ступінь участі партії в загальнонаціональній політиці відображає поняття урядовий статус. Фіксація урядового статусу партій здійснюється в ході аналізу їх електоральної могутності і політичного значення. Керуючись тезою про те, що партії передусім намагаються збільшити кількість поданих за них голосів, і враховуючи специфіку президентської системи правління, американські вчені вимірюють вплив партій кількістю голосів, отриманих на виборах, і контролем над виконавчою владою. Для європейських учених, які дотримуються думки про те, що партії насамперед борються за посади і живуть в умовах парламентської системи, на перший план виходять відсоткові показники місць у парламентах і участь в урядах, тобто розподіл

міністерських портфелів. Як зазначають Я. Бадж і Г. Кеман, оцінки, які дає теорія, що виходить із прагнення партій до здобуття посад, стосуються головно формування урядових коаліцій саме тому, що тут застосовуваність цієї теорії найочевидніша і найширша. К. Стром ще однозначніше пише про те, що поняття стратегічна взаємодія, яке має принципове значення для теорії коаліцій, просто непридатне для двопартійної системи.

Досліджуючи роль партій у системі влади, слід розглянути такі явища, як правлячі та опозиційні партії. Вивчаючи історію будь-якої країни з конкурентною партійною системою, ми виокремлюємо в ній партії чотирьох типів. Найбільш важливими є ті, що беруть на себе роль керівництва діяльністю уряду (правлячі партії). Інші відіграють роль головної опозиції. На противагу їм є партії, які ніколи не формували уряд, але завжди мали певну кількість представлених у ньому членів (доповнювальні партії). Кількість представлених такою партією в уряді членів могло змінюватись, але їхній статус завжди залишався статусом слабших членів правлячої коаліції. Нарешті, є й такі партії, що роблять ставку на кандидатів, для того щоб вибрати хоча б одного представника. Звичайно, такий досвід може призвести до розпуску партій, але деякі з них виживають десятиліттями, не досягаючи найменшого виборчого успіху.

Правляча партія повинна забезпечити державних лідерів і прийняття владних рішень. Тобто правляча партія змушена займатися щоденними справами, узгоджуючи їх з урядом, і водночас відповідати за кризи, якщо вони виникають. Рішення з щоденних і непередбачених питань приймаються на урядових або на партійних нарадах. Якою складною не була б структура позапарламентської партії або партійне членство, вони переважно перешкоджають діяльності парламентської структури, коли партія приходить до влади. Вимоги, поставлені перед урядом для продуктивного і швидкого управління, вимагають, щоб правляча партія керувала, не чекаючи на активізацію позапарламентської партійної

структури. Крім того, політичні директиви, незважаючи на їхній зміст і принципи, тепер розглядаються партією по-новому. Оскільки ситуація змінюється, що цілком природно, правляча партія набуває прагматичного характеру. Законодавці турбуються тим, як спрацьовують політичні доктрини, як зберегти підтримку виборців тощо.

Партії, які не входять в уряд, не повинні турбуватись щоденними потребами або вирішувати нові проблеми. В результаті вони можуть у позапарламентській організації контролювати офіційні заяви членів законодавчого органу. Наприклад, у Британській лейбористській партії позаурядова структура завжди була важливою, тобто вибрані члени повинні були керуватися у своїй парламентській діяльності директивами не з парламенту, а з Національного виконавчого комітету. Проте, коли Лейбористська партія прийшла до влади після Другої світової війни, цю модель було рішуче змінено, оскільки парламентська структура отримала владу. Поразка і довгий період з 1951 до 1964 рр. без влади знову збільшив вплив позапарламентської структури, але досвід парламенту був сам по собі критичним для наступної діяльності партії.

Важливість різниці між правлячими і опозиційними партіями не повинна применшувати значення відмінностей, які базуються на специфічних системах управління. Ось кілька прикладів: у деяких федеральних системах, особливо в Канаді, партії, що ніколи не мали статусу опозиції, керували і зараз керують провінціями. Організація виконавчої влади в ФРН зменшує шанси головної опозиційної партії формувати уряд. У багатопартійній системі, незважаючи на кількість головних партій, другорядні партії можуть здобувати урядовий досвід у коаліціях. І, зрештою, може бути кілька головних партій, як у Франції, але ні про одну не можна сказати, що вона є головною опозиційною партією.

У системі коаліційного керівництва питання про те, яка з партій обійме посаду прем'єр-міністра уряду, і розподіл міністерських портфелів є

головним політичним питанням.

Однак у кожному окремому випадку ситуація у відносинах між владою і правлячою партією є достатньо специфічною. Варто згадати хоча б досвід правління в Німеччині К. Аденауера, який, особливо на початку свого правління, фактично одноосібно керував як державою, так і партією, так і його наступника Л. Ерхарда, який керував державою за наявності достатньо серйозної опозиції проти себе в своїй же партії.

Опануванням центрального виконавчого апарату лише розпочинається процес опанування державної влади правлячою партією. Далі він поширюється на інші суспільно важливі ланки державного управління, в тому числі і на державні органи на місцях. Незважаючи на розмови про безпартійність державного апарату, загальною є тенденція до того, щоб у державний апарат прийшли люди, максимально лояльні та віддані правлячій партії. Особливо яскраво це видно на прикладі Франції, де президент сам призначає префектів.

Опанування ключових посад у державному апараті є лише початком державного керівництва партії, необхідно ще, щоб ці люди забезпечували реалізацію політики партії, щоб партія визначала політику держави, дбала про зміст державних рішень. Залежить це значною мірою від того, якою є сама партія. Якщо виграє партія-комітет зі слабкою організацією та дисципліною, то тоді складно говорити, що лінія партії є над окремими політиками. Не існує тоді єдиної партійної лінії та партійної програми, немає організації, яка б слідкувала за її реалізацією. Існує група близьких один до одного політиків, їхніх команд та клієнтів, які в постійних дискусіях між собою приймають рішення стосовно державної політики. Вислів “партія керує державою” у цьому випадку має дуже символічне значення. Партія не є потужною і стабільною політичною силою, яка стоїть “поза” державними органами і керує їхньою діяльністю. Більшою мірою цю роль виконують групи інтересів, які конкурують між собою за впливи на прийняття

державних рішень. При такому типі державного управління керівництво належить швидше групі політиків, які займають важливі посади, ніж партії як політичній інституції. Такий тип партійного керівництва спостерігався у більшості країн Європи в ХІХ ст., а також сьогодні в США та країнах Латинської Америки. Подібною була роль партії у Франції у період V Республіки. Зводилась вона до підтримки президента і його рішень. Політичну лінію визначав президент зі своїми радниками та призначеним ним же прем'єром.

Роль опозиційної партії. Усі політичні партії в парламентській системі беруть участь у виборах для того, щоб виграти. Однак з-поміж усіх учасників виборчих змагань переможцем виходить лише одна партія або коаліція партій. Партії, які програли на виборах і не ввійшли до урядової коаліції, не беруть участі в процесі державного керівництва безпосередньо – вони виконують функції опозиції.

Роль опозиції в парламентській системі трактується як явище тимчасове. Опозиційні партії завжди мають надію що їм вдасться або здобути перемогу на наступних виборах або ввійти до складу правлячої коаліції. Така можливість відіграє важливу роль у діяльності партії в стані опозиції.

Опозиційну діяльність партії можна поділити на дві частини: перша – це підготовка до наступних виборів і друга – співучасть у здійсненні керівництва державою.

Підготовка до наступних парламентських виборів є головним завданням опозиційної партії. Реалізується це завдання відразу ж після закінчення попередньої виборчої кампанії і ведеться перманентно до початку наступної. Є це загалом гостра і безкомпромісна критика правлячої партії, поєднана з пропагандою власної програми. Спрощена схема цієї діяльності виглядає так: “Усе, що робить правляча партія, є поганим і лише “наша партія” може знайти справжні ліки від усіх існуючих проблем”.

Незважаючи на демагогічний характер, такий вид діяльності сприяє реалізації основної мети політичної партії – приходу до влади.

Водночас опозиційна партія намагається здійснювати керівний вплив на поточну діяльність уряду. Хоч вона у процесі ухвалення політичних рішень відіграє меншу, ніж правляча партія, роль. Її голос не має вирішального значення, але відповідний вплив на процес прийняття рішень має місце. Це свідчить про те, що навіть перебуваючи в опозиції, політична партія однаково є співучасником процесу керівництва державою. Урядовий статус партії. Поняття урядового статусу значно частіше використовується як незалежна змінна при вивченні впливу партій на політику уряду в умовах партійного правління. Спалах дослідницької активності у цьому напрямі припадає на кінець 1970-х років. У цей період урядовий статус партії, звичайно, розглядався разом з її ідеологічними установками. К. Хьюїтт на матеріалі 25 індустріальних країн Заходу виявив кореляції між парламентським представництвом соціалістичних партій і обсягами витрат на соціальні потреби. Як показало дослідження Д. Гіббса, яке стосувалося 12 держав, чим довше соціалістичні партії брали участь в урядах з 1960 по 1969 рр., тим нижчі рівні безробіття і вищі рівні інфляції спостерігались у відповідних країнах. Здійснений Д. Камероном аналіз державних витрат у 18 країнах продемонстрував, що “панування лівих партій в уряді є достатньою умовою відносно більш активної ролі держави”. У двох статтях Е. Каурта оцінюється правління соціалістичних партій семи країн. Вчений зауважує, що ліві уряди більш охоче, ніж праві, реагують на зміни економічних умов, вдаючись при цьому до більш різноманітного інструментарію.

Я. Бадж і Г. Кеман зробили внесок у розробку проблеми партійного впливу на політику, розглядаючи окремо випадки однопартійного і коаліційного уряду. Вчені теоретично послідовно формулюють систему з чотирьох головних і декількох додаткових припущень на яких вибудовують

висновки про урядову політику. Наприклад:

➤ Кожна з партій, що приймає участь в уряді, буде проводити в життя якусь пріоритетну для неї політичну лінію: наприклад, уряди за участю аграрної партії будуть здійснювати більш сприятливу політику для фермерів та сільського населення, ніж уряди де аграрна партія не представлена;

➤ здатність партії проводити більш вигідну для неї політику в певній сфері визначається її контролем над відповідним міністерством”.

Я. Бадж і Г. Кеман перевірили свою теорію на матеріалі 20-ти країн Заходу і виявили, що вона не суперечить досвіду післявоєнного розвитку. Здійснений вченими аналіз коаліційних урядів дав підстави сформулювати висновок, що “партії здійснюють сильний і навіть вирішальний вплив на процес прийняття урядових рішень”. Тим самим була знову підтверджена емпірична достовірність позиції, згідно з якою “партії мають значення”. І все ж реальними одиницями аналізу для Я. Баджа і Г. Кемана залишались уряди, а не партії. Вивчення впливу окремих партій на політику потребує підвищеної уваги до їхніх передвиборчих маніфестів і платформ, оскільки лише таким чином можна порівняти обіцянки партій з політикою, яку вони насправді реалізують. Слід зауважити, що важливим елементом при дослідженні політичних партій є партійні програми та урядова діяльність. Від політичних партій очікують, щоб їхні дії відповідали їхнім обіцянкам. Саме правлячі партії оцінюють насамперед з погляду того, наскільки збігаються їхні передвиборчі обіцянки та урядові дії.

Як засвідчує досвід, з часом навіть важливі передвиборчі обіцянки можуть стати жертвами комплексних обставин та розвитку подій, коли, наприклад, не мають необхідних ресурсів для їхнього втілення або виникає зовсім нова ситуація. Крім того, після проведення будь-яких виборів можуть статися непередбачені події вагомого значення, що змінюють вихідне відношення між політичною програмою та політичною діяльністю

2. В політичному житті партії дуже часто змушені вдаватися до співпраці між собою формуючи різного роду партійні коаліції. Сам термін “коаліція” означає об’єднання, спілку, блок. Походить воно від латинського слова – *coalescere*, що означає “рости разом”. А.Раппапорт вважає, що “коаліція це угода двох чи більше акторів, які прийняли рішення кооперуватися між собою з метою максималізації власної користі”. Партійна коаліція є вибором такої партійної конфігурації, яка спираючись на існуючі можливості і умови, в найбільш оптимальний спосіб служить реалізації поставленої цілі.

Політичні партії, які приймають участь у формуванні партійної коаліції ризикують, що в рамках міжпартійної конфігурації вони можуть втратити свою ідентичність однак переконання, що остаточний результат принесе більше користі є для них переважаючим. В суспільствах, які характеризуються високим рівнем фрагментаризації політична еліта може застосовувати стратегії або конфронтації або кооперації. Згідно із А.Ліппхартом коопераційна діяльність характерна переважно для консенсусних демократій.

Найчастіше вживаним поділом партійних коаліцій є поділ їх в залежності від кількості учасників на двопартійні і багатопартійні. В залежності від розміру партій, які формують партійну коаліцію вони поділяються на коаліції великих партій, малих і середні коаліції. В залежності від мети формування коаліції вони поділяються на виборчі (для спільної участі у виборах), тимчасові (для досягнення якихось тимчасових цілей), а найчастіше формують вони парламентські коаліції (для формування і діяльності уряду або опозиції йому).

Формування виборчих коаліцій відноситься до числа найважливіших виборчих стратегій політичних партій. При формуванні виборчих коаліцій політичні партії виходять з того, що спільно вони досягнуть кращих результатів ніж окремо. Учасники коаліції стараються шляхом об’єднання своїх зусиль і ресурсів досягнути такої нової якості яка б давала їм

можливість зібрати більшу кількість голосів виборців ніж дані партії збирають окремо. У зв'язку із цим виборчі коаліції поділяються на а) аддитивні, б) субаддитивні, в) супераддитивні.

До аддитивних коаліцій відносяться такі виборчі коаліції, які отримують таку підтримку виборців, яка рівна сумі підтримки кожного учасника коаліції окремо. Коаліції, що отримують меншу підтримку називаються субаддитивними, а ті коаліції, які отримують більшу сумарну підтримку називаються супераддитивними.

Перший тип коаліцій найчастіше пов'язаний із об'єднанням споріднених партій, які борються на виборах за підтримку одного і того ж виборчого сегменту. Їх об'єднання не приводить до втрати ними своєї ідентичності, а тому не відбувається відтоку підтримки до інших політичних угруповань. Другий тип коаліцій має місце тоді коли характер коаліції не відповідає очікуванням виборців. Це відбувається переважно тоді, коли в рамках коаліції є задіяними такі політичні актори, які порушують програмну цілісність і ідентичність об'єднання, що веде до відтоку від нього різних виборчих сегментів, які не вважають дану коаліцію “своєю”.

Третій тип коаліції означає, що її учасники зуміли зберегти “свій” електорат. До того ж додалися голоси тих, що підтримують сам факт об'єднання політичних сил. Крім того спрацьовує “психологічний ефект” описаний М.Дюверже – виборці охочіше голосують за сильніших учасників виборчих змагань. Сам факт порозуміння між політичними силами є явищем для суспільства позитивним поскільки вказує на здатність еліт до гармонізації своїх стосунків заради суспільної користі. З правової точки зору політичні партії можуть приймати участь у виборах як 1) партійні коаліції, 2) передвиборчі блоки, 3) окремі партії. В кожному окремому випадку законодавець передбачає інші формальні вимоги до суб'єкту виборчого процесу, що теж може бути певним застереженням для формування виборчих коаліцій.

Парламентські коаліції. Коаліції які створюють партії для забезпечення своєї парламентської діяльності називаються парламентськими. На практиці існує кілька типів парламентських коаліцій: 1) коаліція як результат розпорошення партій, 2) коаліція в біполярному укладі партій, 3) коаліція в умовах домінуючої партії, яка виступає у двох виглядах: а) проти домінуючої партії, б) коаліція домінуючої партії.

Більшість вчених вказують на те, що “золотий вік” багатопартійного парламентаризму вже відійшов і після II світової війни маємо ми справу із партійними коаліціями, які формуються в умовах розпорошення політичних сил. Сучасними прикладами такого типу коаліцій виступають партійні коаліції Голандії, Бельгії, Фінляндії, Данії. Партійна коаліція формується тут швидше за підсумками виборів ніж до виборів. Жодна із політичних партій не домінує. Електоральний успіх основних партій не суттєво впливає на її шанси потрапити до складу правлячої коаліції. Рішення про це є результатом післявиборчих міжпартійних переговорів.

Коаліція в умовах біполярного укладу політичних сил з’являється в умовах двопартійності. Великобританія є класичним прикладом даного типу. З подібною схемою можна зустрітися також і в не двопартійних системах.

Формування коаліції в умовах однієї домінуючої партії означає, що відбувається воно в умовах домінування в політичному житті однієї партії. Досвід показує, що домінування партії в політичному житті відбувається тоді, коли: 1) партія на кількох парламентських виборах здобуває підряд більше 40% депутатських мандатів і 2) більше ніж на 20% випереджає своїх конкурентів. Аналіз конкретних систем цього типу вказує на три різні уклади однопартійного домінування:

1) партія здійснює державне керівництво одноосібно на основі абсолютної переваги в парламенті, а коли це не вдається то старається

запровадити дострокові вибори. Прикладом цього типу домінування є правління Японської ліберально-демократичної партії, яке триває з 1958 р.

2) якщо парламентське представництво партії не дає їй можливості одноосібно здійснювати державне керівництво і може привести до втрати влади то старається вона організувати коаліцію із своїм домінуванням. Прикладом цього типу домінування було домінування соціал-демократів в Швеції та Норвегії.

3) немає абсолютного домінування, а тому партія старається залучити до державного управління представників опозиційних сил, що дезінтегрує опозицію. Прикладом цього типу домінування є ситуація в Польщі, яка склалася після виборів 1993р.(домінування СЛД – Союзу демократичної лівиці).

Урядові коаліції. Загалом парламентську демократію можна охарактеризувати як лад який по своїй суті полягає у формуванні населенням правлячих команд через механізм виборів. На практиці однак лише двопартійна система є найбільш наближеною до парламентської моделі демократії. Обидві великі партії мають можливість виграти на виборах і сформувати уряд або перейти до нього в опозицію. В ситуації коли має місце державне управління через механізм партійних коаліцій зникає безпосередній зв'язок між виборчим актом і складом правлячих команд. Як показують підрахунки в третині випадків формування урядів меншості відбувається далеко не тими партіями, що здобули найбільшу підтримку на виборах. Більш ніж половина урядів формують коаліції більшості та меншості, склад яких при тих самих результатах виборів може бути дуже різноманітним. Часто програмні та коаліційні зміни цих партій є зовсім неочікуваними для виборців.

Парламентські коаліції, котрі мають на меті формування уряду складаються за наступних умов: 1) наявності вільної конкуренції політичних сил при котрій вони намагаються отримати максимальний

доступ до влади, але нездатні здійснювати її самостійно, 2) розпорошення політичних сил, яке виражається в тому, що жодна партія і жодний політичний блок не здатний отримати абсолютної переваги, 3) поляризації політичних сил в парламенті на тлі бажання одних партій сформувати блок більшості з метою залучення інших до співучасті у здійсненні влади.

Формування правлячої коаліції вимагає від її учасників дотримання наступних умов: а) пошуку основними політичними блоками природних союзників для спільного формування парламентської більшості, б) порозуміння між союзниками стосовно основних напрямів та цілей майбутньої діяльності, в) розподіл посад в коаліційному уряді і узгодження програми його діяльності.

Теорія коаліцій: серед найпоширеніших теорій формування коаліцій є так звана теорія мінімально виграшних коаліцій і теорія максимально закритих коаліцій.

Теорія мінімально виграшних коаліцій :дана теорія зустрічається найчастіше серед пояснень процесу побудови коаліцій. Виходить вона з того, що основним мотивом діяльності політиків є бажання здобути максимальну кількість публічних посад і становить це мету “саму в собі”. Дана теорія намагається визначити конфігурацію партійної системи. При цьому виграшною коаліцією визнається та, яка контролює більшість місць у парламенті, а мінімальною – та в складі котрої не було партії (партій), які не є обов’язковими для досягнення цієї більшості. Авторами цієї теорії були Дж. фон Нейманн і О.Моргенштерн. Вчені запропонували виразити процес формування правлячих коаліцій як гру із значною, але постійною кількістю гравців. Основною метою коаліції є створення найсильнішої команди гравців, здатної здобути перемогу і поділити її результати між переможцями. Поведінка учасників гри залежить від їх здатності задовільнитися частиною перемоги, постільки ті хто бажають отримати все обмежують свої шанси і прирікають себе на поразку. Учасники гри при

тому, зрозуміло, що не бажають ділитися результатами своєї перемоги з більшою кількістю учасників ніж це потрібно для перемоги. Для отримання перемоги гравцям потрібна більшість в парламенті, яка може бути сформована в різних конфігураціях. При цьому із збільшенням кількості учасників правлячої коаліції, частка кожного із них в розподілі результатів перемоги зменшується. Тому ідеальними є ті коаліції, які дають можливість здобувати парламентську більшість меншим числом її учасників. Це і є мінімально виграшні коаліції.

В т.зв. теорії торгів Н.Лейзерсон звернув увагу на те, що в процесі формування коаліції домінує найсильніша політична сила. Якщо партія-переможець не здобуває абсолютної більшості в парламенті, то може вона її здобути за допомогою одного чи двох союзників. Партії-переможці при цьому змушені будуть поступатися частиною своїх результатів на користь союзників. Таким чином партії-переможці зацікавлені у торгах з меншою кількістю їх учасників, які можуть забезпечити їй бажаний результат при мінімальних поступках за максимально короткий термін. Однак на практиці ця теорія часто не спрацьовує з огляду на невисоку схильність сильних партій до компромісів.

В.Гамсон і В.Рікер також стверджують, що в звичайних умовах переважаючими є ті варіанти коаліції, які об'єднують мінімальну кількість учасників і дають мінімальну перевагу при формуванні парламентської більшості. Називають вони її коаліцією мінімального розміру. Порівняно із мінімально виграшною коаліцією є тут обов'язковою умовою наявність мінімально можливої кількості мандатів, які дають можливість формувати (чи контролювати) парламентську більшість.

При тому ряд авторів говорять про недостатність лише кількісного обрахунку при формуванні правлячих коаліцій. Вони справедливо вказують на те, що ряд великих партій готові до формування коаліцій не зі всіма політичними силами і частіше готові зайняти позицію лідера опозиції, ніж

позицію учасника нестабільного уряду. Р.Алекселрод пропонує при формуванні коаліцій звертати увагу на ідеологічну дистанцію між партіями, що її формують. Він звертає увагу на те, що найбільш успішними є ті коаліції між якими ідеологічна дистанція є мінімальною (скажімо партії однієї ідеологічної сім'ї). Такий тип коаліції отримав назву мінімально наближеної коаліції.

Теорія максимально закритих коаліцій: ця теорія виходить з припущення, що всі міжпартійні союзи засновані на ідеологічній спільності. Коаліція має місце власне лише в тому випадку коли її учасники мають спільні ідеологічні погляди, подібні програмні цілі, позитивно налаштовані щодо основних ціннісних орієнтацій своїх партнерів, спираються на попередні традиції спільного формування коаліційних кабінетів. У зв'язку із тим коаліції класифікуються як ліві, праві, центристські, лівоцентристські, правоцентристські. З іншої сторони, відомо що між ідейно близькими політичними силами завжди точиться конкуренція за завоювання подібного електорату. На практиці ставить це ідейно близькі партії перед вибором – чи шукати порозуміння між собою і користатися частковою перемогою чи конфронтувати з тим, щоб “перехопити” електорат і витіснити конкурентів зі сцени міжпартійного змагання. Якщо вони вибирають перше то вдаються до формування коаліцій. Подібного характеру коаліції називаються закритими. При цьому умови на яких формуються дані коаліції є наступними: 1) повинна дана коаліція формуватися на ідейних засадах, які є найбільш прийнятними для більшості її учасників, 2) жоден із варіантів “відкритої” коаліції не може мати для її учасників більшої цінності ніж політика “закриття” коаліції. При формуванні такого типу коаліції провідне значення належить тим партіям без яких не можливе формування парламентської більшості. При цьому мова йде не лише про партії, які мають значне парламентське

представництво, але й певну політичну орієнтацію. Найчастіше такими партіями є центристські партії.

При формуванні парламентських коаліцій важливе значення посідають також малі партії, які Д.Ремі назвав партіями-обгортками. Він розрізняв чотири типи таких партій: 1) комплементарні партії, які найчастіше розташовані на краях коаліції і їх вихід із неї не створює загрози існуванню самої коаліції, 2) буферні партії, які частіше всього знаходяться в центрі коаліції (хоча не є обов'язково центристськими). Їх вихід із коаліції може спричинити її дестабілізацію, 3) балансуючі партії, які частіше всього знаходяться в центрі політичної системи і на краю коаліції. Їх вихід із складу коаліції може спричинити її дезінтеграцію. Крім того дані партії можуть стати учасниками ідеологічно не альтернативної коаліції, 4) партії-крила, які знаходяться на краях як коаліції так і політичного життя. Вихід із коаліції даної партії спричиняє розпад однієї коаліції і формування нової коаліції ідеологічно альтернативної попередній.

3. Політичні партії відіграють важливу роль у виборах до вищих і місцевих органів державної влади. Здебільшого кандидати в депутати виступають від політичних партій. У країнах, де передбачено державне фінансування виборчих кампаній, існують різні принципи відшкодування виборчих видатків партії. В одних випадках держава виплачує грошові засоби з розрахунку кількості зібраних партією голосів виборців, в інших — з розрахунку кількості місць, отриманих партією в парламенті. Партії, які на виборах здобули депутатські місця, вирішально впливають на формування центральних і місцевих органів влади. Реальна участь партій у справах держави залежить від існуючої в країні партійної системи: багатопартійної, двопартійної і однопартійної.

Рівень представництва партій у законодавчому органі державної влади є критерієм визнання їх політичного авторитету в суспільстві. А парламентська боротьба політичних партій відображає співвідношення

політичних сил у ньому. Ефективність діяльності парламентського механізму зростає внаслідок об'єднання депутатів у парламентські партійні групи, клуби, фракції тощо. Законодавство багатьох країн не передбачає існування партійних об'єднань депутатів у парламентах, однак на практиці депутати не приступають до виконання своїх обов'язків, доки не створять партійних фракцій. Партійні об'єднання парламенту тримають у полі зору найважливіші питання, вивчають законопроекти, вирішують, хто саме виступатиме в дебатах від імені всієї групи. Прагнення партії утворити парламентську фракцію пов'язана з тим, що лише за цієї умови депутати від партії отримують представництво в різних керівних і робочих органах палат.

У парламентах різних країн встановлено мінімальний кількісний склад депутатів від однієї партії, необхідний для утворення партійної фракції: у Бельгії партійну групу можуть утворити не менше 3 депутатів, в Австрії — не менше 5, в Італії і Франції — не менше 20, у ФРН — 25, в Україні — 14 депутатів.

Подекуди існують певні особливості утворення парламентських фракцій. У Франції, наприклад, незалежні, безпартійні депутати і депутати з партійними мандатами, які через недостатню кількість не можуть утворити власної парламентської фракції, вправі приєднатися до фракцій, які близькі їм за політичними поглядами. При цьому вони не обов'язково мають підпорядковуватися встановленій у цих фракціях партійній дисципліні, можуть голосувати на власний розсуд. В Італії у нижній палаті депутати партій, які за регламентом не мають підстав для утворення власної фракції і які не виявили бажання приєднатися до функціонуючих партійних груп, можуть утворити єдину змішану групу. Щоправда, такій групі важко налагодити свою роботу через різні політичні погляди депутатів. Найвпливовішими і найавторитетнішими фігурами в парламенті є голови палат. Часто їх обирають на весь термін повноваження палати і, як

правило, ці посади обіймають голови партій або блоку партій, які мають абсолютну більшість місць у палаті. Якщо жодна з партій або блоків партій не має абсолютної більшості, на посаду голови палати обирають на основі угоди. У такому разі не завжди головою палати є представник найбільшої за кількістю партійної фракції. Посади заступників голів палат здебільшого розподіляються між представниками найвпливовіших партій у парламенті.

У багатьох європейських країнах для керівництва роботою палати створено колегіальні органи — бюро, президію тощо, до складу яких, крім голови палати і його заступників, входять секретарі, які контролюють присутність членів палати, спостерігають за підрахунком голосів, редагують і підписують протоколи засідань палати, і квестори, які займаються матеріальним забезпеченням палати і церемоніалом. Колегіальні органи формуються з представників різних партій пропорційно чисельності їх фракцій. Партії, які не мають власних партійних фракцій, позбавлені можливості бути представленими в цих органах.

Попри непересічну важливість участі партій у роботі парламенту, головне їх завдання — здобуття урядової влади, вплив на формування і діяльність уряду.

За президентської системи правління (США) застосовується позапарламентський спосіб формування уряду: глава держави є і главою уряду, призначає міністрів, незважаючи на розстановку сил у парламенті і без участі парламенту. Призначення уряду президентом без участі парламенту надає верхівці партії президента значної ваги в управлінні державою. Як правило, міністрами призначають членів партії, яка перемогла на президентських виборах, хоч у США цієї традиції дотримуються не завжди. Формуючи кабінет, президент надає перевагу групам і особам, які зробили суттєвий внесок у його обрання. За розколу партії, національної кризи, президент може залучити до свого кабінету представників опозиційної фракції або партії.

За парламентської системи правління глава держави не завжди є виборною особою (у деяких країнах — монарх), він позбавлений права призначати міністрів на свій розсуд, а тільки осіб, які користуються підтримкою більшості депутатів парламенту, і мусить звільняти їх, як тільки вони втратять цю підтримку. На практиці це означає, що глава держави призначає міністрами представників партії або партій, що мають більшість місць у парламенті (часто лише більшість у нижній палаті парламенту).

Парламентські партії формуються там, де парламентські органи існували до розвитку широкого виборчого права. Головним прикладом тут виступають дві традиційні британські партії. Торі і віги розвивалися в період (1688-1832), коли парламент був важливою частиною урядової структури, а не коли парламентські вибори були справою кількох людей. В Швеції партії розвивалися в XVIII ст. коли там був функціонуючий парламент, але високо обмежене виборче право. Останнім відомим прикладом парламентських партій було скликання Генеральних станів під час французької революції. Тут знову законодавча влада брала на себе загальну владу, в той час як депутати репрезентували тільки малу частину населення.

Позапарламентські партії виникають тоді, коли розвиток парламентських інститутів супроводжується значним розширенням прав виборців, або коли партія розвивається з певного інтересу, ідеології або визначеної групи населення. Це явище спостерігалось у Франції під час Третьої Республіки, коли розширення виборчого права пояснювало походження Радикальної Соціалістичної партії. Так відбувається часто, коли певна частина населення шукає представництва у владі. Відомими прикладами є лейбористська, соціалістична, комуністична, фашистська, аграрна, католицька і протестантська партії. Дана схема виникнення партій не звертає значної уваги на різницю в організаційній будові партій.

Парламентські партії отримують реальну можливість вибудовувати загальнонаціональну вертикаль, що, власне, зараз і відбувається на основі консолідації депутатських корпусів. Крім того, вони завдяки задіяності до активної законодавчої діяльності та спираючись на механізм політичної відповідальності, який, до речі, має відношення як до діяльності правлячих сил, так і до діяльності опозиційних фракцій, мають змогу зайнятися проблемою ідеологічної ідентифікації. Тобто перебудуванням своїх програм і пропозицій суспільству з врахуванням та спираючись на електоральні інтереси.

А от позапарламентські партії в цьому плані опинилися поза грою, тому що в них надто маленький досвід позапарламентської роботи, тим більше, цей досвід пов'язаний саме з двопартійною політичною системою. Ще один не менш важливий момент — ідеологічне обличчя тих політичних сил, які залишилися за кадром у парламенті. Тим більше, що в більшості парламентських партій також існує свого роду ідеологічне різноманіття: є свої внутрішні фронди, і це створює проблему позапарламентським силам, тому що їм дуже складно себе позиціонувати.

Найбільш перспективним, є напрям співробітництва позапарламентських сил з парламентськими. Такі альянси, як позапарламентських сил із правлячими, так і позапарламентських сил з опозиційними фракціями, можуть дати поштовх узагалі позапарламентському життю як такому. Тому що якимось особливе, відмінне від представницької влади політичне життя здається зараз надто складним хоча б із тієї простої причини, що представницька влада в нинішньому парламенті репрезентована досить широким політичним та ідеологічним спектром. З цим доводиться рахуватися всім, хто залишився за рамками представницької влади як такої.

Слід звернути увагу на те, що опозицію прийнято поділяти на парламентську та позапарламентську. Перша складається у межах

парламенту з депутатів тих партійних фракцій, які не ввійшли до проурядової більшості. Вона передбачає альтернативну до виконавчої влади і парламентської більшості позицію і ґрунтує свої дії не лише на фракції, а на активності розгалуженої мережі регіональних та місцевих партійних організацій і партійних представництв в органах місцевого самоврядування. Позапартійна опозиція представлена політичними силами, які не мають власних представників у парламенті і тому свою критичну настанову щодо уряду реалізують передусім через ЗМІ та різноманітні публічні акції. Цим займаються, звісно, і репрезентанти парламентської опозиції, але у стабільній суспільно-політичній ситуації їхньою головною ареною опонування урядові залишаються парламент і представницькі органи влади, і тільки у разі суспільної кризи — вулиця.

У Джованні Сарторі, автора книги “Партії та партійні системи”, опозиція поділяється на відповідальну і невідповідальну. Відповідальна опозиція характерна тим, що її представники ведуть свою діяльність, дотримуючись певних “правил гри”, взаємодіють з представниками владних кіл, виходячи з ідеї тимчасовості свого перебування як при владі, так і в опозиції, і перебуваючи в останній готуються до завоювання влади інституційними засобами. Тому, критикуючи дії влади, така опозиція не виступає проти засад самої політичної системи. Опозиція невідповідальна в прагненні скинути уряд використовує всі засоби без правових, а часом і без моральних обмежень.

Системна та антисистемна опозиція — це близькі поняття до відповідальної та невідповідальної опозиції. Приклад останньої — антисистемної і невідповідальної — більшовики та нацисти, котрі вміло використовували всі вигоди парламентської та позапарламентської легальної діяльності з метою знищити після здобуття влади всіляку можливість для будь-кого перебувати в опозиції. Та до специфіки опозиційної діяльності за умов диктатури ми ще повернемося, а зараз варто

зазначити, що науковці виділяють ще один різновид опозиції. Йдеться про частково відповідальну опозицію. За Сарторі, це невеликі партії, часом парламентські, часом регіональні котрі не піддають сумніву інститути чинної політичної системи, разом з тим не ставлять на меті завоювання влади і входження до складу уряду. Їхня мета — впливати на владу, не інтегруючись до кінця у систему ротації політичних сил при кермі державної влади, діючи головним чином поза парламентом.

Щодо методів позапарламентських дій, то їх надзвичайно багато. Скажімо, у теоретика ненасильницького спротиву Джин Шарп нараховано 198 методів ненасильницької політичної боротьби, застосовуваних опозицією в різних ситуаціях. Ці методи може застосовувати як системна (партії “зелених”), так і позасистемна опозиція (гандістський рух у колоніальній Індії). Застосування ж насильницьких методів опозицією морально і юридично виправдане тільки тоді, коли йдеться про боротьбу з диктатурою, яка не може бути усунута інституційними методами.

Зауважимо ще один момент. На Заході існує феномен “офіційної опозиції”. Цей статус надає опозиційній силі можливість відігравати істотну роль у державній політиці, мати додаткові фінансові можливості й важелі для контролю влади. Скажімо, у Великій Британії партія, яка одержує після парламентських виборів статус “опозиції Її Величності”, одночасно отримує державне фінансування для свого функціонування, а лідер такої опозиції стає офіційним державним високооплачуваним посадовцем. Палата Громад Великої Британії щороку виділяє щонайменше 20 діб опозиції Її Величності для того, щоб саме вона, а не парламентська більшість, виносила на розгляд депутатів саме ті питання, які вважає за потрібне. В інших країнах “офіційна опозиція”, тобто найпотужніша за владною сила в парламенті також зазвичай одержує певні преференції: контроль за рядом парламентських структур, можливість сформувати “тіньовий кабінет” й одержувати практично всю ту інформацію, що й міністри, тощо. Це зрозуміло: адже у

разі виграшу наступних парламентських виборів опозиціонерами вони повинні бути готові одразу взяти на себе управління державою, тобто мати людей, здатних ефективно працювати в органах виконавчої влади й інформацію про країну. Але така “офіційна опозиція” в Україні, мабуть, стане можлива з того часу, як почне усталюватися та важлива складова політичної культури, про яку пише Сергій Рябов: “Опозиція — це й певний тип ставлення людей до влади та своїх політичних суперників, культура конструктивної альтернативи чинному уряду”.

Загалом же перехід до виборів за відкритими партійними списками і до складної системи представництва політичних сил (парламентські партії — партії, інтегровані в місцеві органи влади по всій країні, — суто регіональні партії) вимагає комплексного законодавчого закріплення ролі і місця системної опозиції на всіх рівнях. На загал, вітчизняне законодавство про опозицію не може копіювати ані британське, ані німецьке, — слід виходити з реального стану справ у країні і дуже обережно виписувати норми законів, щоб не відсікти від інституційної опозиції ті сили і постаті, які мають що сказати загалові. Та за будь-яких обставин всі ролі мають бути визначені: одні при владі, інші — в опозиції, одні створюють уряд, а відтак і відповідають за його діяльність, інші висувають альтернативні проекти та мають можливість через ЗМІ звернутися до суспільства щодо цих проєктів.

Тема 3

Проблемно-класова та ідеологічна орієнтація політичних партій.

Політичний спектр. Сім'ї політичних партій.

- 1. Проблемно-класова орієнтація партій.*
- 2. Політичний спектр та його конфігурація.*
- 3. Ідеологічна орієнтація політичних партій..*
- 4. Сім'ї політичних партій.*

1. Багатьом великим партіям легко знайти своє місце на ліво-правій шкалі. Однак деякі партії не вкладаються в цю класифікацію, оскільки їхні політичні установки сконцентровані на якійсь одній проблемі чи типі проблем. Я.-Е. Лейн і С. Ерссон визначають відмінності між неструктурними проблемами, які мають відношення до політичного процесу на загальнонаціональному рівні, і структурними проблемами, актуальними лише для певних соціальних груп. Структурні проблеми є джерелом виникнення етнічних, релігійних, регіональних і класових партій.

Важливим елементом поняття політичної партії є її класовість – соціально-класовий характер організації. В марксистській науці цей елемент визначення політичної партії посідає провідне місце.

Частина науковців вважають, що класова природа партій, їх орієнтація на певний клас є явищем анахронічним. Виходять вони з того, що політичні партії, як і держава загалом, повинні бути надкласовими.

Інша частина науковців визнає класовими протопартії, а не сучасні політичні партії. До запровадження загального виборчого права з огляду на своє соціальне становище і коло виборців всі протопартії були класовими партіями. Водночас про класовість сучасних партій говорити надзвичайно складно, оскільки вони рекрутують своїх членів та виборців з різних соціальних верств. Біхевіоральний напрям у вивченні політичних партій наголошує на інтеграційній ролі політичних партій, мінімізації значення

класової стратифікації всередині сучасних політичних партій і стиранні класової різниці між ними. Це швидше вказує на відповідний зв'язок між політичною партією і соціально-класовою структурою суспільства, класово-соціальними інтересами чи ідеологією класу.

Класовість партії значною мірою залежить від соціальної структури партійного керівництва, партійної еліти, впливу певних соціальних верств на діяльність відповідної партії. Загалом треба визнати існування залежності між соціально-економічними інтересами та мотивацією політичної діяльності. І тут важливе значення може мати певний зв'язок, що налагоджується між політичними партіями та групами економічних інтересів чи профспілками. Свідчить це про те, що інтереси цих груп партія вважає найближчими до неї. Наприклад, консервативні партії найчастіше пов'язані з організаціями великого бізнесу та фінансів; комуністичні та соціалістичні партії – з профспілками, а останні є колективними членами лейбористських партій, християнські партії – з релігійними громадами.

Іншим важливим чинником визначення класового характеру партії є її ідеологія та програма. Аналіз ідеології та програми партії дає змогу судити про те, які інтереси, яких соціальних верств має намір репрезентувати ця політична партія.

Традиційно, незважаючи на те, що сучасні політичні партії намагаються узгодити свої програми з інтересами різних соціальних верств, у програмі кожної партії можна знайти преференції для певної соціальної верстви та класу. Саме ця перевага для певної соціальної групи і дає підстави говорити про класовий характер партії.

Третім чинником, що пов'язаний з класовим характером партії, є роль політичної партії в політичній системі. До початку XX ст. класове панування найчастіше здійснювалося через безпосередню участь представників панівного класу в реалізації державної влади.

Однак у XIX ст. ситуація поступово починає змінюватися. Зростання чисельності державного апарату, з одного боку, та зростання рівня освіти, з іншого, зумовило те, що представники панівного класу втратили свою монополію на отримання ключових посад у державі й безпосереднє керівництво нею. Цю функцію перебрали на себе політичні партії – це вони висувають кандидатів на ті чи інші посади, а потім спрямовують їхню діяльність, а відтак і діяльність усієї держави. Кожна соціальна верства, яка хоче реалізувати свої політичні інтереси через відповідні закони, повинна знайти дорогу до відповідних політичних партій. Інші засоби, такі як ідеологічний вплив, тиск на державні органи, мають вторинний характер. Отже, щоб панувати в суспільстві, потрібно мати вплив на політичну партію, яка є при владі, тому кожна соціальна верства намагається реалізувати свій інтерес у політиці через створення власної політичної партії.

Аналізуючи класову природу політичних партій, ми повинні мати на увазі два типи партій: 1) партія як організація певного класу – це політичні партії, які більшою мірою, ніж інші партії, реалізують суб'єктивні прагнення відповідної соціальної верстви, особисті інтереси представників цієї верстви; 2) політичні партії, які реалізують об'єктивні інтереси певної соціальної групи. Тут суб'єктивний та об'єктивний інтереси соціальної групи не завжди збігаються.

Найпереконливіше обґрунтування ролі партій як політичних виразників існуючих у суспільстві соціально-економічних розколів дали С. М. Ліпсет і С. М. Роккан. Вони виділили наступні лінії суспільного розмежування: між центром та периферією, державою та церквою, містом та селом, власниками та найманими робітниками, які дали поштовх появі в Європі політичних партій з різними соціальними базами (регіональні, релігійні, професійні тощо). Це дає підстави вважати, що сформульована С. Ліпсетом та С. Рокканом концепція соціальної бази може успішно

застосовуватися у випадках, коли йдеться про виникнення політичних партій. Економічний статус, релігія, етнічна приналежність (в тому числі мова і раса), рівні урбанізації і освіти продуктивно використовувались при вивченні соціальної підтримки політичних партій широкого кола країн.

Вважається, що партії з широкою соціальною опорою швидше агрегують різноманітні інтереси, ніж виражають якісь специфічні потреби. Дійсно, відмінності між партією та групою інтересів часто вбачають у тому, що перша агрегує інтереси, а друга – їх виражає. Але ця відмінність не є абсолютною. Групи інтересів сьогодні краще, ніж багато партій, агрегують інтереси, в той час як деякі партії змагаються з групами інтересів у відстоюванні специфічних позицій. Чим вужчою є соціальна база партій, тим більш імовірно, що вона виражатиме специфічні інтереси. Багато дослідників соціальної підтримки вважають навіть, що структурні партії (тобто партії, які мають міцну соціальну базу) виражають позиції зі структурних проблем. На користь такого припущення свідчать і деякі емпіричні дані. Дослідження К. Джанди показали, що чим більше прихильників партії проживає в одному регіоні, тим критичніше ця партія ставиться до централізації; чим більше прихильників партії належить до певної конфесії, тим жорсткішої позиції (хоча це залежить і від характеру конфесії) дотримується партія в питаннях секуляризації.

В опублікованій 1967 р. роботі С. Ліпсет та С. Роккан стверджували, що обумовленість партій суспільними розколами призвела до “застигання” європейської партійної системи, так що в 60-х рр. партії володіли практично тим самим потенціалом підтримки, що і сорок років тому. Виявивши в ході свого дослідження, що рівні електоральної підтримки європейських партій справді мало змінилися з 1945 по 1965 р., Р. Роуз і Д. Ервін підтримали гіпотезу про “замороження” партійної системи.

Протягом певного проміжку часу подібна інтерпретація стабільності політичних партій була загальноприйнятою, але згодом ситуація змінилася.

У 70-х рр. численні дослідження продемонстрували високий рівень нестабільності електорату. У деяких країнах це призвело до систематичного розмивання соціальної підтримки деяких партій, особливо комуністичних і соціалістичних. Кидаючи виклик С. Ліпсету та С. Роккану, М. Шамір на основі аналізу часового ряду показав, що партійні системи ніколи не були “застиглими”.

Однак коли С. Ліпсет та С. Роккан розглядали проблему розколів, вони цілком могли мати на увазі не окремі партії, а ширші політичні угруповання (наприклад, правих і лівих). Розвиваючи цю лінію аргументації, С. Бартоліні і П. Меєр проаналізували електоральну нестійкість на матеріалі 303 виборів, які відбулися в 13-ти західноєвропейських країнах з 1885 по 1985 р. Висновок учених полягає в тому, що партійні системи справді схильні до стабільності, причому з часом ця схильність посилюється.

2. Політичний спектр суспільства – це відповідне розташування політичних сил у просторі, де кожна з них займає свою відповідну позицію на ліво-правій шкалі політичних цінностей.

Поділ політичних рухів та партій на ліві та праві – це традиція, яка бере свій початок від Французької національної асамблеї, коли промонархістські консерватори сиділи з правого боку, а революційні республіканці – з лівого боку конструкції у вигляді півкола. Європейські парламенти перейняли цю традицію і дотримуються її дотепер. Така класифікація політичних партій є достатньо умовною. І, звичайно ж, те, що є радикальним та лівим в одному контексті (наприклад, республіканство в британській колоніальній Північній Америці), може стати консерватизмом за інших часів і в іншому місці (наприклад, республіканство в сучасних США). Загалом праві вважаються противниками політичних, економічних і соціальних змін, а ліві – їхніми прихильниками. Праве крило політичного спектра переважно пов’язують з монархізмом, захистом інтересів «імущих» класів, тоді як ліве

– з республіканством, антиклерикалізмом і захистом інтересів широких народних мас (робітників і селян).

За сучасних умов ліберальної демократії ця картина може бути доповнена наявністю великого демократичного центру, який функціонує в межах політичної системи, не заперечуючи законності поступових економічних та соціальних змін. На противагу центру, крайнє праве та ліве крило політичного спектра – переважно меншості, які прагнуть докорінно змінити конституційну та соціальну системи. Ліве – в антикапіталістичному напрямі, праве – в ультранаціоналістичному (навіть інколи расистському). Розташування політичних сил і їхня частка в політичній системі визначають конфігурацію партійної системи держави. Адекватне визначення конфігурації партійної системи є одним з основних завдань теорії політичних партій.

Ціннісні орієнтації правих політичних партій базуються на дотриманні наступних критеріїв: релігія, моральність, національні цінності, традиції, звичай патріотизм, суспільна ієрархія, елітаризм.

Основними ціннісними орієнтаціями лівих є: моральний релятивізм, заперечення традицій, етатизм, державне регулювання, егалітаризм, централізація.

Блок Юлії Тимошенко – лівоцентристська політична сила центристського популістського спрямування. Ключові ідеологеми: "справедливість", "солідаризм", "духовність". Побудовано на соціальному популізмі: "Доход людини, яка є найманим працівником, мусить складатися з трьох частин: а) гідної заробітної плати; б) частини прибутку підприємства, яка мусить належати найманому працівнику, та в) частини прибутку, нарахованого на дрібні акції (чи вони дісталися людині від ваучерної приватизації або просто були куплені на фондовій біржі). Це раз і назавжди усуне класовий поділ людства на господарів життя та наймитів".

Наша Україна – права консервативна партія національно-демократичного спрямування. Основні ідеологеми: "український народ", "демократичне суспільство", "патріотизм": "Громадяни, які можуть дати собі раду, поважають закони, здатні піклуватися про себе та своїх близьких, бути шанованими у громаді та шанувати інтереси держави". Містить елементи соціального популізму: "Наша мета – забезпечення суспільної справедливості, прав і основних свобод людей та ефективного соціального захисту громадян. Це стане запорукою збереження українського народу і держави".

Партія регіонів – центристська політична сила відносно слабкої ідеологічної артикуляції з елементами корпоративізму. Основні ідеологеми: "міцна держава", "національне багатство", "політичний центризм", "народний добробут". Елементи корпоративізму: "Партія регіонів виступає за розвиток в Україні національних фінансово-промислових груп"; "підготувати та реалізувати перспективну загальнонаціональну програму створення нових робочих місць та забезпечення повної зайнятості населення"; "надання духовній і культурній політиці стратегічного державного значення, що має на меті забезпечення високого рівня загальнокультурного розвитку країни"; "розбудову політики соціальної згоди і довіри".

За Україну! – права ліберальна партія національно-демократичного спрямування. Основні ідеологеми: "українська політична нація", "національна ідентичність", "декомунізація", "демократичне суспільство", "громадянин". Виступає за обмеження втручання держави в економіку, адекватність обсягу її соціальних зобов'язань: "Держава має залишити за собою лише ті соціальні зобов'язання, які вона здатна виконати в межах можливостей бюджету".

Комуністична партія України – ліва партія соціалістичного спрямування. Визначає себе як спадкоємниця Компартії Радянської

України, "авангардну партію робітничого класу". Основні ідеологеми: соціалізм, комунізм, марксизм-ленінізм. Ідеологія побудована на протиставленні лівих і правих, націоналістів і інтернаціоналістів, капіталізму і соціалізму. Значне місце займають ідеологеми і фігури мовлення, характерні для радянського політичного дискурсу.

3. Політична ідеологія – це система концептуально-оформлених уявлень ідей і поглядів на політичне життя, яке відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та ін.

Ідеологія може, і частіше всього є, інституційно оформлена у відповідних політичних (а також неpolітичних) угрупованнях, союзах, об'єднаннях, партіях, які відстоюють її положення в політичному житті.

На важливій ролі ідеології у формуванні сучасних політичних партій наголошував у своєму дослідженні М. Дюверже. Це було підтверджено і рядом емпіричних порівняльних досліджень. Політичні ідеології, які відображають ставлення сучасних політичних об'єднань до існуючих соціально-політичних поділів, продовжують залишатися важливими індикаторами місця політичних партій на ліво-правій шкалі політичних цінностей. При цьому, однак, не можна не помічати, що в сучасній системі суспільно-політичних цінностей зароджується новий тип соціально-політичних поділів (матеріалізм – постматеріалізм), який формулює новий тип протистояння, а відтак і нових акторів політичної сцени (так звані партії “нової політики”). Не вписуються вони загалом у традиційну (ліво-праву) конфігурацію сучасної політичної системи, але поки що не можуть ні змінити її, ні суттєво вплинути на неї. Традиційне ідеологічне протистояння, яке оформилося на початку минулого століття, з певними модифікаціями продовжує домінувати і сьогодні в політичному житті. А тому говорити про “кінець ідеології” передчасно.

Загалом, в основі ідеологічної різноманітності політичних сил лежить відмінність їхніх поглядів на такі ключові питання:

- місце та роль громадянина в суспільстві;
- природу національного інтересу;
- відношення між громадянином і суспільною групою;
- характеристики політичної влади, її джерел та обмежень;
- визначення та оцінку суб'єктів політичної діяльності;
- сутність держави та її функції;
- цілі та механізми функціонування економічної підсистеми суспільства в сукупності з питаннями соціальної політики.

Виходячи із такого твердження, можна виділити ряд наступних головних ідеологічних напрямків політичних партій.

Ліві сили. Ліві сили не є однорідними в ідеологічному аспекті й репрезентують як ортодоксальні комуністичні (марксистсько-ленінські) ідеї, так і соціал-демократичні. Основні ідеологічні цінності лівих ґрунтуються на таких ідеях: відновлення рад депутатів трудящих, скасування інституту президента; збереження пріоритету державної і колективної форм власності у змішаній економіці; адміністративний контроль за цінами; націоналізація приватизованих стратегічних галузей промисловості; усунення конституційним шляхом панівного “антинародного” режиму від влади; підтримка ідеї панславізму і православ'я; утворення конфедеративних відносин України з державами СНД з єдиним економічним простором і об'єднаними збройними силами; забезпечення російській мові статусу державної.

Ліві виступають також проти міжнародних фінансових корпорацій як таких, що пропонують руйнівний для української економіки варіант реформування, а також проти купівлі продажу землі, приватизації колгоспної власності.

Соціал-ліберальний напрямок. Лібералізм - це політична та ідеологічна течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод. У широкій суспільно-

політичний вжиток термін був введений на початку XIX ст. французькими просвітниками, а на середину XIX ст. сформувався як ідеологія та філософія. Засновниками лібералізму є Б. Констан та А. де Токвіль. До фундаторів ліберальної ідеології відносяться англійські мислителі Дж. Локк, А. Сміт, І. Бентам; французькі вчені - Ш.-Л. Монтеск'є, Ф. Гізе; німецькі - О. Кант, В. Гумбольт; американські - Т. Джеферсон, Д. Медісон та ін.

Виникнення лібералізму пов'язано з розвитком капіталістичного способу виробництва, буржуазними революціями.

Основні ідеї лібералізму:

- можливості людського розуму є необмежені;
 - індивідуальна свобода є найважливішою умовою реалізації творчого потенціалу особи;
 - рівність усіх громадян перед законом;
 - принципи політичного плюралізму;
 - розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову;
 - приватна власність, конкуренція, вільне підприємництво
- найважливіші рушії суспільного прогресу;
- свобода думок, поглядів, переконань, совісті, слова;
 - ліквідація будь-якої регламентації державою економічного життя; •
- свобода вибору роду занять;
- запровадження загального виборчого права.

На початку XX ст. у багатьох державах, в основі політики яких була ліберальна ідеологія, відбулася гостра економічна криза, в умовах якої ліберали переглядали деякі теоретичні положення і принципи свого вчення. В основу новоутвореної форми лібералізму неолібералізму - покладені ідеї англійського економіста Ц. Кейнса. Серед неолібералів - Ф. Хайєк, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Ф. Д. Рузвельт.

Основні ідеї неолібералізму:

- до функцій держави відносяться захист підприємництва, ринку і конкуренції від монополізму, розробка загальної стратегії економічного розвитку;
- соціальний захист громадян: безплатна освіта, державна медична допомога, створення системи соціального забезпечення;
- забезпечення рівних соціальних можливостей у здійсненні основних прав людини.

Вищою метою лібералізму була ідея індивідуальної свободи. Ліберальне розуміння свободи включає гарантію прав особи, захист від сваволі влади, можливість впливати на рішення влади. У баченні лібералів, людина є вільною істотою, яка підкоряється лише собі, а завдання держави - забезпечити умови для самореалізації особи. Ідеологи лібералізму розглядали його як заснований на особистій ініціативі та свободі вибору спосіб дій, готовність до сприйняття нових ідей, заперечення проти диктату влади. Найважливіше твердження лібералізму - необхідність встановлення балансу між сферами суспільства та особистими інтересами людини.

Специфіка політичної орієнтацій соціально-ліберального напрямку в Україні полягає в такому:

- по-перше, на початку свого зародження одна частина лібералів та соціал-демократів орієнтувалися на стратегічне партнерство з Росією і країнами СНД, висували ідеї двомовності та подвійного громадянства, федеративного устрою України, а інші обстоювали ідеї, близькі до націонал-демократії;

- по-друге, одна частина політичного спектра декларувала соціал-демократичні цінності, інша – ліберальні або взагалі не мала виразної ідеологічної спрямованості;

- по-третє, за походженням ці партії, як правило, є партіями правлячої бюрократії і олігархів;

- по-четверте, справжнім пріоритетним завданням для цього спектра партій є зміцнення влади для реалізації інтересів фінансово-промислових груп, які вони репрезентують;

- по-п'яте, в міжнародній політиці такі партії орієнтуються на ідею балансування між Заходом і Росією, використовуючи кон'юнктуру тимчасових вигод від співробітництва на європейському та інших геополітичних просторах.

У програмах партій цього напрямку закладено здебільшого ідей, які, на перший погляд, видаються привабливими, але насправді не передбачають виходу з кризи. До таких можна віднести: підтримку національного виробника; зниження податкового тиску без вказівки на джерела розширення основи оподаткування; соціальний захист населення (а не певних груп); народну приватизацію. Реалізація цих ідей у підсумку призведе до утвердження латиноамериканської моделі (олігархо-кланової) суспільного розвитку 60 – 80-х років.

Неоконсервативний напрям. У розвитку консерватизму можна виділити два етапи: класичний консерватизм і неоконсерватизм.

Основні ідеї класичного консерватизму:

- визнання обмежених можливостей людського розуму у пізнанні суспільства та недосконалості людської природи; • в економічній сфері акцент робиться на розвитку приватного підприємництва, запереченні жорсткого контролю держави за функціонуванням економіки;

- недоторканість, святість приватної власності;
- ефективна державна влада, основним завданням якої є підтримка законності та правопорядку в суспільстві;

- ставлення до Конституції як до Богом даного порядку;
- переконаність про вроджену нерівність людей;
- консерватизм - контрреволюційна доктрина;

- держава вторинна щодо громадянського суспільства, яке має морально-релігійні засади;

- існування аристократії, еліти є запорукою розумного суспільного устрою;

- політика підпорядкована релігійній моралі.

К. Етитейн виділяв серед послідовників консерватизму: 1) прихильників такого порядку речей, який вже склався у суспільстві; 2) "реформаторів", котрі виступають за обережні зміни в суспільстві; 3) "реакціонерів", які вимагають повернення до певної політичної ситуації минулого.

У середині 70-х рр. XX ст. починає формуватися неоконсерватизм, який виник у процесі перегляду ідей, цінностей класичного консерватизму та лібералізму, і можна вважати, що він є їх своєрідним синтезом. Неоконсерватизм є потужною ідеологією у багатьох державах: республіканці у США, торі у Великобританії, голісти у Франції, християнські демократи у Італії, ФРН та ін.

У теоріях неоконсерватизму виділяються такі дві важливі думки:

- 1) необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини;
- 2) ідея зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності.

Неоконсерватори вважають, що пріоритетними в соціальному розвитку є інтереси держави та нації, а не окремого індивіда.

Основні ідеї неоконсерваторів:

- формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави;

- допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства;

- сила державної влади - в її професіоналізмі та моральності;

- у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед економічна зацікавленість.

В цілому, консерватизм не суперечить ідеї розвитку, а лише прагне щоб розвиток був органічним і майбутнє не знищувало минулого. Російський мислитель М. Бердяєв писав: "Нещасна доля тієї країни, в якій немає здорового консерватизму, закладеного в самому народі, нема вірності, нема зв'язку з пращурами".

До неоконсервативного напрямку належать національно-демократичні і християнсько-демократичні партії. Їхні консерватизм полягає в прагненні поєднати національно-культурні, національно-державні традиції та розв'язати проблеми сучасного розвитку. Ці партії на відміну від соціально-ліберальних виникли на ґрунті масового національного руху за незалежність України та її демократичний розвиток. Вони більш послідовно орієнтуються на інтеграцію з європейськими структурами та на вихід України із СНД, займають жорсткішу антикомуністичну позицію. Крім того, неоконсервативні партії продовжують надавати перевагу етнокультурним факторам державотворення над соціально-економічними.

Християнсько-демократичні сили мають ще слабші позиції в українському політикумі. Основні причини: партії декларують у загальних рисах цінності європейської християнської демократії, але не вказують на механізми розв'язання суспільних проблем у контексті європейського християнського консерватизму; існують глибокі міжконфесійні суперечності в українському суспільстві; віруючі релігійних організацій переважно орієнтуються на культурно-обрядові, а не на морально-етичні, соціальні ідеї церкви.

Націоналістична течія. Основними ідеологічними пріоритетами правих радикалів є:

- проголошення пріоритетності прав нації і держави над правами особи, розуміння нації як етнічної категорії;

- захист українського етносу в своїй державі;
- орієнтація на самобутній шлях розвитку України, глибоке відмежування від Росії, а також обмеження впливів «ліберального» Заходу;
- протекціонізм щодо національного виробника;
- обстоювання твердого правового і морального порядку, а також сильної національної авторитарної особистості (глави держави);
- забезпечення могутності держави шляхом розвитку військового комплексу, інформаційних технологій (найбільш жорстко захищали необхідність збереження ядерної зброї і обстоюють ядерний статус держави в майбутньому).

Політичні партії України за ідеологічними орієнтаціями умовно можна поділити за такими напрямками:

- **комуністичний (лівий)** – Комуністична партія України (КПУ), Соціалістична партія України (СПУ), Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ), Селянська партія України (СелПУ), Комуністична партія України (оновлена) (КПУ(о)), Всеукраїнське об'єднання лівих “Справедливість”;

- **соціально-ліберальний (лівоцентристський та центристський)** – Соціал-демократична партія України (СДПУ), Соціал-демократичний союз, “Батьківщина”, Ліберальна партія України (ЛПУ), Народно-демократична партія України (НДПУ), Партія “Реформи і порядок” (ПРП);

- **неоконсервативний (правоцентристський)** – Народний рух України (НРУ), Український народний рух (УНР), Українська республіканська партія (УРП), Християнко-демократична партія України (ХДПУ), Республіканська християнська партія (РХП);

- **націоналістичний (право радикальний)** – Українська національна асамблея та Українська національна самооборона (УНА – УНСО), Українська консервативна республіканська партія (УКРП), Організація

українських націоналістів в Україні (ОУН), Соціал-національна партія України (СНПУ), Конгрес українських націоналістів (КУН), ВО “Свобода”.

4. Процес виділення загальних типів політичних партій заснований перш за все на тому, що відрізняються вони між собою визначеною самоідентичністю, яка є результатом певного історичного процесу. Власне історичний контекст процесу формування політичних партій впливає на характер та зміст політичних стратегій, які вона використовує. В політологічній літературі існує так звана концепція сімей політичних партій, котрі представляють виразну і окрему ідеологічно-програмну самоідентичність.

Концепція формування сімей політичних партій будується на трьох критеріях: генетичному, матеріальному та організаційному.

Генетичний критерій пов’язаний з появою спільних рис між партіями, які сформувались внаслідок однакового процесу інституалізації. Партії виникали та консолідувались у дуже подібних історичних умовах і щораз більше намагались представляти інтереси визначених суспільних груп, політична еволюція яких у всіх країнах здійснювалася в подібний спосіб.

Матеріальний критерій тісно пов’язаний з генетичним. Політичні партії, які належать до генетичних сімей партій прагнуть реалізувати близькі пункти своїх програм. Це означає, що можна скласти перелік проблемних питань, які характеризують відповідний світогляд політичних партій – лівий чи правий, а в рамках кожної з партійних сімей – найбільш важливі питання, які виступають джерелом внутріблокового конфлікту і причиною виокремлення конкретних сімей.

Організаційний критерій пов’язаний зі створенням наднаціональних об’єднань, які стосуються подібних партій (наприклад, Соцінтерн, Ліберальний Інтернаціонал тощо). В рамках Європарламенту сформувались та існують наднаціональні політичні об’єднання, які охоплюють представників партійних сімей. Інколи щодо них застосовують поняття

“транснаціональні партії”.

Варто розглянути найчисельніші із сімей політичних партій.

1) Сім'я комуністичних партій. Комуністичні партії представляють велику групу лівих партій. Найдавніші з тепер існуючих комуністичних партій виникли в першій половині ХХ століття. Прикладами тут є голландські та шведські комуністи, котрі виокремились із соціал-демократичних партій в результаті реформістської орієнтації останніх. Однак звичайно комуністичні партії прийнято вважати продуктом російської революції 1917 р. У Фінляндії та Німеччині вони виникли також після російської революції, а у Норвегії, Італії чи Франції - на початку 20-х рр.

У комуністичному русі можна виділити кілька значних фаз його розвитку. В міжвоєнний час та після Другої світової війни комуністичні партії були лояльними виконавцями політики Москви і базувались на визнанні історичного значення Жовтневої соціалістичної революції і необхідності перетворення західних суспільств у відповідності до комуністичного ідеалу. Серед комуністичних партій цього періоду можна виділити ортодоксальні партії, сильно промосковські та антисистемні (наприклад, компартії Франції, Португалії, Греції), а також партії більш ліберального, автономного характеру (наприклад, компартії Італії, Іспанії, Швеції, Голландії).

Після періоду т.зв. політики єврокомунізму (70-і рр.), коли багато комуністичних партій отримало перемогу на виборах – наступив період часткової політичної маргіналізації даних угруповань.

Крах у 80-і рр. держав так званого реального соціалізму зумовив дуже неоднозначну реакцію західних комуністичних партій. Перша група партій – це ті, лідери котрих вважають, що крах комунізму в Східній Європі не має жодного впливу на попередню самоідентичність комуністичних партій. Партії, які сповідували ортодоксальну марксистську ідеологію,

продовжують сповідувати її і далі (Німецька компартія, а на початку 90-х рр. - Португальська та Французька компартії). Друга група охоплює ті комуністичні партії, які підтримують тезу, що наступив крах дегенерованого соціалізму, але не соціалізму загалом. У новій ситуації західні комуністи можуть створити нову версію соціалістичного порядку, який спирається не на вчення Леніна-Сталіна, але на "правдиве" марксистське вчення, застосоване до капіталізму постіндустріальної доби. Такого типу ідеологію сповідують іспанські, грецькі, португальські, французькі та італійські комуністи. Третю групу становлять партії, які вважають, що комунізм закінчився як такий і у зв'язку з цим слід змінити всю комуністичну символіку і комуністичну самоідентичність. Лідери цих партій визначають їх як некомуністичні партії лівиці. Цією дорогою пішла італійська комуністична партія (згодом соціал-демократична), англійська, шведська, фінська та голландська компартії.

Стосовно ж членства, то в 90-х рр. найбільші політичні партії даної сім'ї нараховували до 150 тис. членів. До числа найбільших відносилися італійська Партія демократичних лівих (800 тис), німецька Партія демократичного соціалізму (242 тис), французька компартія (200 тис.) та португальська компартія (200 тис).

2) Сім'я соціал-демократичних партій. Більшість соціал-демократичних партій виникло в другій половині XIX – на початку XX ст. У 60-х рр. минулого століття виникли Соціал-демократична партія Німеччини (1863 р.) та голландська Партія праці (1868 р.). У наступному десятилітті виникли датська соціал-демократична партія (1871р.) та португальська соціал-демократична партія (1873 р.). Остання з великих соціал-демократичних партій виникла в Греції (ПАСОК загальногрецький соціалістичний рух). Значна частина партій цього типу зазнала програмних змін після Другої світової війни, а французька та італійська - в 60-х рр.

Сім'я цих партій характеризується такими рисами:

а) вони є парламентськими партіями.

б) вони є системними партіями.

в) є вони, як правило, великими партіями як в сенсі підтримки виборців, так і в сенсі членства.

г) є вони часто коаліційними партіями, які самостійно формують уряд або ініціюють створення коаліційного уряду(в Австрії, Бельгії, Голландії).

д) у 70-х та 90-х рр. соціал-демократичні партії були найсильнішими представниками лівої орієнтації.³

3) Сім'я ліберальних партій. Більшість партій, які належать до цієї сім'ї, виникли на переломі XIX – XX ст. Бельгійська ліберальна партія виникає вже в 1846 р. Організації, що з'явилися пізніше, а особливо після Другої світової війни, як правило, формуються в результаті від'єднання груп лідерів та прихильників від інших партій. Час їх найбільшого піднесення – перша половина XX ст., коли вони домінували як в парламентах, так і в урядах.

На початку XX ст. вони відіграли істотну роль в поширенні демократичних засад політичної системи і власне на хвилі цього процесу здобували статус правлячих партій. Через певний час формували демократичну "політичну" (але не соціальну) опозицію до консервативних партій. Після запровадження загального виборчого права жодна з ліберальних партій не спромоглася стати масовою. Власне з цього часу триває повільний процес політичної маргіналізації цих угруповань. Їх витіснили соціал-демократичні партії, котрі сформулювали чіткішу альтернативу правим консерваторам.

Після 1945 р. серед ліберальних партій з'явилося дві основні тенденції, які стосуються визначення програмної самоідентичності:

- правий лібералізм – акцентує увагу на проголошенні проринкової стратегії розвитку та зменшенні до мінімуму втручання держави в економіку.

- лівоцентристський лібералізм – характеризується наголосом на соціальній політичній орієнтації, яка базується на ідеї соціальної справедливості та егалітаризму. До цієї групи партій належать «старі» ліберальні партії, такі як Народно-ліберальна партія Фінляндії, Ліберальна партія Норвегії, Народна партія Швеції, Ліберальна партія Великобританії, а також "молоді" партії, як, наприклад, Радикальні ліберали в Данії, Італійська республіканська партія.

Ліберальні партії можуть похвалитись відносно високим відсотком індексу участі

4)Сім'я ліво-лібертальних партій. Сім'я цих партій об'єднує три відмінні між собою категорії політичних угруповань. Найбільшу групу серед них представляють екологічні партії (партії зелених). Виникають вони на переломі 70-80-х рр. і вносять до західноєвропейської політики новий перелік проблемних питань (т.зв. "нова політика"). У той час нові масові рухи мобілізували значну частину західних суспільств навколо проблеми охорони навколишнього середовища та проблем, які стосуються якості життя. Разом з іншими новими партіями вони зініціювали вони процес поширення змісту міжпартійної конкуренції на нові програмні положення, які часто характеризуються категорією лівого ліберталізму.

У 70-х рр. з'явилися малі ліві партії, які отримали назву ліво-соціалістичних. У переважній більшості були це партії, що вийшли зі складу соціал-демократичних (наприклад, Союз лівих соціал-демократів у Фінляндії, Італійська соціал-демократична партія, соціалістична партія Норвегії) чи комуністичних (наприклад, Соціалістична народна партія Данії) або мали змішаний родовід (наприклад, Об'єднана соціалістична партія Франції). Загалом даний тип партій вважається скандинавським феноменом, хоча партії цього типу існують також у Франції та Італії. Однак лише в скандинавських державах вони досягли політичної самостійності.

Програмна еволюція багатьох малих партій з сім'ї комуністичних, особливо в 90-х рр., дозволяє зачислити їх також до категорії ліво-лібертальних (т.зв. некомуністичні ліві партії), як, наприклад, Шведська партія лівиці, голландська компартія.

5) Сім'я християнсько-демократичних партій. Дана сім'я політичних партій є найсильнішою серед партій правоцентристської орієнтації в Західній Європі. За винятком Великобританії та Ірландії, християнські демократи домінують у всіх державах цього регіону. Найдавніші з них виникли під кінець XIX ст. Вони пройшли значну ідеологічну трансформацію після Другої світової війни, і тому сьогодні можна говорити про нові християнсько-демократичні партії, які значно відрізняються від попередніх.

У сім'ї християнсько-демократичних партій можна виділити три категорії угруповань:

а) партії католицького походження. До їх числа належать австрійська, італійська, бельгійська (валлонська та фламандська) християнсько-демократичні партії, а також “Об'єднана Ірландія”.

б) партії, що представляють інтереси католицької громади та протестантів. Це суспільний феномен. До їх числа відносять коаліцію ХДС/ХСС в Німеччині, голландську християнсько-демократичну партію, яка виникла в 1980 р. в результаті об'єднання трьох малих релігійних партій (двох протестантських – Християнсько-Історичний Союз, Антиреволюційна партія (кальвіністська) та Католицької народної партії).

в) малі християнські партії протестантського чи католицького походження. До них відносять протестантську Християнську народну партію в Данії, Християнський союз Фінляндії, Християнську народну партію Норвегії, Християнсько-демократичну партію Швеції, католицьку Радикальна партія Голландії.

6) Сім'я консервативних партій. Більшість консервативних партій з'являються на переломі XIX і XX ст. Виняток становлять консерватори Франції. Відома голлістська партія є унікальним феноменом, який виник у 50-і рр. Консервативні партії були тісно пов'язані з національними парламентами і часто саме парламентські групи ініціювали створення територіальних структур партій. Використовуючи класифікацію М. Дюверже, вважаємо їх партіями внутрішнього походження, а процес їхньої внутрішньої інституалізації досить виразно випередив фазу поширення виборчого права. Серед інших партій консервативні першими здобули парламентське представництво та ввійшли до складу урядів.

Консервативні партії формують сильнішу виборчу коаліцію, ніж їх безпосередній сусід у політичній конкуренції – християнсько-демократичні партії. У післявоєнний період вони здобували третину голосів виборців і тенденція до росту виборчої підтримки цих партій зберігається (в деяких державах, таких як Норвегія та Великобританія, мало місце явище "консервативного перелому"). Приріст виборчої підтримки був значним у 70-і рр. І сьогодні партії даної сім'ї продовжують залишатися партіями з найсильнішою виборчою підтримкою в Західній Європі. Консервативні партії володіють також значним потенціалом керівництва.

7) Сім'я праворадикальних партій. Само визначення показує, що маємо справу з угрупованнями, які в політичному просторі є найбільш віддаленими справа. У багатьох випадках ці партії можна було б віднести до числа консервативних. Це особливо стосується відносно молодих угруповань, які почали виникати в 70-і рр. Стабільні консервативні партії, як правило, виключають можливість співпраці з ними, головним чином через їхню антиконсервативну стратегію впливу на виборців. У рамках політичної боротьби виникає те, що партії ці є ізольованими, як невідгідні союзники, що не заважає багатьом консервативним партіям запозичувати до

своїх виборчих програм нові проблемні питання, які спочатку висувалися ультраправими.

Серед даної сім'ї політичних партій належить відокремити дві наступні групи партій:

- праворадикальні партії старого типу, які належать до авторитарної, навіть фашистської традиції. Їх можна визначити, використовуючи насамперед матеріальний критерій (зміст політичних лозунгів). У програмних закликах цих партій з'являються політичні питання, схожі до тих, що характерні для європейської традиції фашистських чи напівфашистських рухів. Вони порушують, як правило, легітимність існуючої політичної системи, відкидають демократичні основи політичної гри та попередній політичний консенсус. У їх програмних вимогах дуже сильним є акцент на антипарламентаризмі, антиплюралізмі чи антипартійності.

- праворадикальні партії нового типу. Не мають безпосереднього організаційного чи ідеологічного зв'язку з фашистськими партіями і важко їх трактувати як звичайне їх продовження. Виникли як результат неоконсервативно!' реакції на кризу держави, яка спиралась на соціал-демократичні ідеї, концепції держави добробуту, корпоративізм чи кейнсіанство.

8) Сім'я політичних партій країн Євросоюзу. Формування сімей політичних партій можна прослідкувати на основі політичного структурування Європейського парламенту.

У 1953 р. в Європарламенті існувало три організовані групи політичних партій – група християнсько-демократичних партій, група європейських соціалістичних партій та група ліберальних партій;

У 1965 р. французькі голлісти об'єднуються з лібералами і формують Союз європейських демократів;

У 1973 р. Британська консервативна партія започатковує формування

Європейської консервативної групи. Члени ірландської партії “Солдат Свободи” об’єднуються з Союзом європейських демократів під назвою Європейські прогресивні демократи. Тоді ж формується Комуністична група;

У 1976 р. Ліберальна група змінює свою назву на Групу лібералів та демократів;

У 1979 р. відбуваються перші прямі вибори до Європейського парламенту. Християнські демократи змінюють свою назву на Європейську народну партію. Європейська консервативна група трансформується у Європейську демократичну групу, яка пізніше об’єднується з Народною партією. Тоді ж формується група Технічної координації та захисту незалежних груп і членів;

У 1984 р. на базі французького Національного фронту та італійського Соціального руху формується група Європейських правих. Зелені та ліві об’єднуються з незалежними і формують так звану групу “Веселка”. Група лібералів та демократів перейменовується у Групу лібералів, демократів та реформістів. Після приєднання до Європейських прогресивних демократів португальських соціал-демократів вона починає функціонувати під назвою Європейський демократичний альянс;

У 1989 р. з групи “Веселка” виділяється окрема Група зелених, формується Група об’єднаних лівих, відновлюють свою діяльність комуністичний та лівий альянси;

У 1994 р. на базі італійської партії “Вперед Італія!” формується група “Вперед Європа!”. Європейські праві змінюють свою назву на Європейський радикальний альянс. Група об’єднаних лівих бере собі назву – Європейські об’єднані ліві, формується група – Європа націй, а також група 27 неприєднаних членів;

У 1995 р. групи Об’єднана Європа та Європейський демократичний альянс об’єднуються і створюють групу Об’єднання для Європи;

У 1999 р. Європейська Народна партія змінює свою назву на Європейська народна партія (християнські демократи) та європейські демократи. Формується група Європейських демократів за різноманітністю.

У сучасному Європарламенті загалом існує дев'ять так званих партійних клубів однак лише три з них функціонують як позапарламентські міжнародні організації, що користуються спільними фінансами, бюрократичним апаратом, спільними виборчими стратегіями. Йдеться про партії європейських соціалістів, об'єднання ліберальних партій та так звану Європейську народну партію – організаційне об'єднання християнсько-демократичних партій.

Тема 4

Партійний лідер. Особливості управління партією.

- 1. Автономія політичних партій. Автономія партійного керівництва.*
- 2. Партійний лідер. Типи партійного лідерства.*
- 3. Основні принципи та методи керівництва партією.*

1. Автономію можна визначити як структурну незалежність партії від інших інститутів та організацій, які діють всередині чи за межами країни. Характеристиці цього поняття присвятили свої праці Дж. Сарторі та А. Панеб'яно. На думку останнього, партія автономна настільки, наскільки вона незалежна від контрольованих іншими організаціями ресурсів. Це відповідає тезі Ж. Лагуа про те, що партії – це елементи системи організації, кожна з яких підвладна змінам, що відбуваються в окремій частині системи. Партії можуть відмовлятися від своєї автономії на користь інших секторів суспільства, які забезпечують їм фінансові ресурси, членів чи лідерів. Структурні обмеження на автономію партій можуть також бути наслідком взаємин з іншими партіями країни чи з зарубіжними організаціями. Дослідження, проведені К. Джандою показують, що фактори, здатні підірвати автономію партій, по суті не пов'язані між собою. Очевидно, що автономії, як і доброго імені, можна позбутися різними способами. Розглянемо окремо фактори, що визначають автономію політичних партій.

Автономія фінансової бази.

Наявність автономної фінансової бази є одним з визначальних факторів автономії політичних партій. Політичні партії для фінансування своєї діяльності отримують кошти з різних джерел. У США партії загалом не мають багато коштів, оскільки більшість з них формуються безпосередньо з власних внесків кандидатами або від груп підтримки. Поза США, партії переважно збирають кошти і визначають їхнє використання самостійно.

Вони надходять з різних джерел.

Державні кошти. Більшість держав частково фінансують партійні вибори з державного бюджету. Завжди важко вирішити скільки коштів якій партії дати і визначити певні пропорції для партій. Однак, найчастіше за державного фінансування виходять з кількості місць, які партія посідає в парламенті, або з кількості голосів які вона отримала на парламентських виборах.

Індивідуальні членські внески. Є важливим засобом надходження коштів, особливо для партій зі значним фіксованим членством. У комуністичних партіях Заходу це було суттєвим джерелом фінансування партійної діяльності. У деяких країнах члени партії платили фіксований відсоток свого доходу на користь партії.

Хабарі та скандальні надходження. Особливо характерні для партій, щільно пов'язаних із владою. В 1993 р. Ліберально-демократична партія Японії, яка тривалий час перебувала при владі, була звинувачена в отриманні мільйонних хабарів від фірм за державні підряди. У фінансових зловживаннях на користь своєї партії були звинувачені й колишній канцлер Німеччини Г. Коль, прем'єр-міністр Італії Д. Андреотті, колишній президент США Б. Клінтон.

Групи інтересів як донори політичних партій. Бізнес та профспілки, інші групи інтересів мають можливість фінансово підтримувати близькі їм політичні партії.

Доходи від підприємницької діяльності партій. Багато політичних партій мають власні газети, банки, фірми, які створюються з метою підтримки партійної діяльності. Найчастіше такі підприємства є збитковими, але буває і навпаки.

Субсидії від іноземних держав. США, Лівія, Китай, Ізраїль. Франція, Японія та інші держави вдаються до замаскованої фінансової підтримки за кордоном тих партій, які їм близькі. Фінансова підтримка СРСР

комуністичних партій була важливою складовою їх фінансових ресурсів.

У одній із своїх ранніх статей А. Хайденхаймер описує труднощі з отриманням даних, необхідних для аналізу джерел партійних коштів. З партій восьми країн, вивчених А. Хайденхаймером, лише Соціал-демократична партія Німеччини покривала свої звичайні видатки за рахунок членських внесків. Це цілком узгоджується з результатами досліджень К. Джанди, які показують, що лише чверть партій, що існували в світі в 50-60-х роках, покладалися на власні кошти (які формуються переважно за рахунок членських внесків). Останнім часом членські внески перестали бути основним джерелом фінансування політичних партій. Центральну роль відіграють дотації та внески груп інтересів, зацікавлених у підтримці певного програмного питання. Сучасний фінансовий стан стабільних партій є достатньо хорошим і його важко порівнювати зі станом партій у попередні 20 років. Наприклад, політичні партії Данії отримують фінансовий дохід на 50 % більший, ніж у 70-х роках, голландські – на 40 %, в Ірландії дохід партій подвоївся, а в Австрії зріс у чотири рази.

З часу публікації дослідження А. Хайденхаймера, побачило світ відносно небагато праць, присвячених вивченню джерел фінансування політичних партій. Однак, декілька цінних досліджень цієї проблеми можна знайти. Головну увагу в них зосереджено на існуючій на Заході тенденції до державного фінансування партій. У 18 із 21 досліджених Г. Александером країн така практика була запроваджена після 1960 р., внаслідок чого значення надходжень від членських внесків різко знизилося. Наслідки державного фінансування політичних партій є неоднозначними. К. Стром, зокрема, висунув теорію, відповідно до якої державне фінансування збільшує незалежність партійних еліт від активістів, Дж. Шлезінджер вважає, що воно сприяє бюрократизації партій. Проведене К. Х. Нассмахером дослідження державних субсидій партіям Австрії, Швеції, Німеччини підтверджує обидві гіпотези. Дж. Мендилоу в своєму

дослідженні політичних партій Ізраїлю та інших країн дійшов висновку про те, що державне фінансування “здатне викликати фундаментальні зрушення, які ведуть до зміни всієї структури партійної системи”. Одне з найважливіших зрушень такого роду – “підпорядкування місцевих організацій штаб-квартирі та центральному керівництву партії”. Державне фінансування сприяє ідеологізації новостворених партій, і крім того, партії легко до нього звикають й далі не можуть вже обходитись без нього.

Автономія членської бази

М. Дюверже розрізняв пряме та непряме членство в партії, маючи на увазі різницю між добровільним вступом у партію і членством, яке пов’язане з участю особи в якійсь іншій організації, наприклад профспілках. Це суттєва різниця, оскільки партії з непрямим членством, на зразок Лейбористської партії Великобританії, менш автономні, ніж партії, засновані лише на індивідуальному членстві. Однак, в 1960 р. за даними досліджень К. Джанди, у світі менше 10 % партій допускали непряме членство, тоді як близько 20 % взагалі не практикували формальної процедури прийому в партію. Оскільки дані про чисельність партій часто недостовірні чи взагалі відсутні, К. Лоусон рекомендував приділяти більше уваги кількості голосів, які отримала партія на виборах, ніж декларованій нею кількості членів. Крім того, як форму приєднання до партії можна розглядати партійну ідентифікацію, чи прихильність. Здійснення подібного характеру досліджень в Європі полегшується у зв’язку з тим, що там протягом двох десятиліть проводяться опитування Євробарометра, результати яких, хоча і з певними застереженнями, можуть слугувати джерелом даних для порівняльних досліджень. Так, дослідивши ситуацію в деяких європейських країнах, Г. Шмітт виявив, що з 1974 по 1989 р. кількість людей, які відчували себе близькими до тієї чи іншої партії, в кількох країнах скоротилася. Правда, в інших країнах ця тенденція проявилась менш виразно, а в Німеччині кількість прихильників партії

навіть дещо зростає.

Автономія керівництва

На позначення групи керівників, які контролюють основні владні ресурси партійної організації, А. Панеб'янку вживає термін “домінуюча коаліція”. У 1960 р. лідери більш ніж чверті партій були переважно вихідцями з однієї соціальної групи, що свідчить про неавтономність цих партій. Неавтономність керівництва особливо характерна для партій з колективним типом членства (лейбористських, частини християнсько-демократичних). К. Лоусон проаналізував склад керівництва партій у трьох країнах. Ніхто не заперечує важливої ролі керівництва, особливо в еволюції партій, однак зрозуміло і те, що його вкрай важко досліджувати лише науковими методами.

Автономія партнерства

М. Дюверже окреслив три типи альянсів, заснованих на міжпартійному співробітництві – передвиборчі, парламентські та урядові. Передвиборчі альянси найменшою мірою підривають автономію партій, а урядові – найбільшою. Партії-сателіти в країнах Східної Європи представляли собою найяскравіший приклад втрати автономії. Незважаючи на те, що дослідження міжпартійних альянсів можна вести за кількома вимірами, акцент, як правило, робився на вивченні урядових коаліцій у парламентських демократіях.

Зараз треба торкнутися лише питання про те, чи обмежує автономію партії можливість її вступу в коаліцію, і пов'язане з цим поняття “релевантної” партії. Релевантною Дж. Сарторі називав партію, яка володіє коаліційним потенціалом чи потенціалом шантажу (останнім володіють також і антисистемні партії, а також партії, здатні блокувати досягнення політичної угоди), що дає їй змогу “впливати на тактику міжпартійної конкуренції”. Я. Бадж і Г. Кеман сформулювали теорію про вплив антисистемних партій на партійну поведінку, а Р. Хофферберт і Г.-Д.

Клінгеманн висунули тезу, що Партія вільних демократів Німеччини виконує роль “політичного маятника” завдяки своєму потенціалу шантажу.

Багато партій, вступають у стосунки з міжнародними об’єднаннями партій чи іноземними урядами, що може негативно позначитися на рівні їхньої автономії. Особливо ви-разно це прослідковується на прикладі комуністичних партій, а також на прикладі соціалістичних партій, християнських демократів та лібералів. Усі перелічені напрями мали власні міжнародні організації і проявляли той чи інший ступінь солідарності в міжнародних органах. Найвідоміший дослідник таких транснаціональних партій – Р. Голдман. Зі зміцненням Європейського Союзу значення цієї проблематики, без сумніву, зростає. Предметом дослідження стало, наприклад, суперництво партій на виборах до Європейського парламенту на перших прямих виборах до цього органу 1989 р.

1. Партійний лідер. Типи партійного лідерства

Поняття «партійний лідер» (від англ. «leader» – ведучий, керівник) трактується як авторитетна особа, що має програму дій, уміння об’єднання мас довкола спільних завдань і цінностей, знаходження і прийняття оптимальних рішень, ініціювання оновлення, а також мобілізації мас на реалізацію суспільних цілей. Кожен партійний лідер – це продукт свого часу. Коли він мислить на випередження, реально діє і працює в умовах тих потреб, інтересів і норм, які притаманні конкретному суспільству і часу, тоді особа підтверджує своє право на лідерство. Головними ознаками партійного лідера є такі: наявність чіткої власної програми; володіння необхідними знаннями і вміннями щодо її реалізації; відповідні особистісні риси (воля, настирливість, гнучкість).

Кожний історичний період формує свій тип партійного лідера. Партійне лідерство має конкретніше значення по відношенню до політичного лідерства, оскільки певна особа або декілька осіб здійснюють

функції керівника політичної партії, організації чи руху, організовує діяльність своїх прихильників для досягнення програмних цілей і завдань.

Прагнення політичних діячів визначити свою партійну приналежність у статусі лідерів партій потребує різні дії: а) вступити до складу існуючих впливових партій та блоків; б) створити «власні» політичні партії, які їх підтримують під час виборів; в) блокуватися з партіями різного ідеологічного спрямування, близьких до певної ідеологічної платформи. Слід визначити, що результати цих прагматичних дій та намірів лідерів визначаються не самими партіями та її рядовими членами, а «сильними» особистостями, які наділені лідерськими якостями. Специфічною рисою є наявність у кожного з них ресурсів, родинних і корпоративних зв'язків, особистої відданості, які проявляються в призначенні на керівні партійні та державні посади відданих їм людей, прихильників і соратників.

У політологічній науці основні дослідження лідерства базуються на типологіях, які були розроблені у XX столітті. Однією з них є типологія запропонована Максом Вебером, в основу якої покладено теорію «раціональної бюрократії», згідно з якою практичне здійснення державного управління належить професійній бюрократії. Відповідно до типів суспільного правління М. Вебер розрізняє: традиційне лідерство, раціональне, легальне, харизматичне. Окрім цієї типології, в політології та соціології існують інші класифікації, згідно з якими політичні лідери поділяються на: реформаторів, революціонерів і консерваторів; лідерів пролетарських, буржуазних, лівобуржуазних партій; загальнонаціональних і регіональних; формальних і неформальних та ін. Немає необхідності аналізувати пріоритети та недоліки цих типологій, тому що в Україні в умовах XXI століття вони не відображають реалії нового часу. У зв'язку з цим пропонується сучасна типологія партійного лідера, яка визначається на підставі оцінки співвідношення інтересів народу – з одного боку, та інтересів партійного апарату, прихильників партії – з іншого боку.

Вихідним є положення про те, що партія і партійне лідерство пов'язані з поняттям влади і боротьбою за її завоювання. В той же час влада є один із видів суспільної взаємодії між суб'єктами – партією і народом. Тому партійний лідер повинен ураховувати інтереси як партії, так і народу. З врахуванням вище викладеного виділяємо 3 типи особистості партійного лідера:

1. раціональний – партійний лідер, який забезпечує оптимальний рівень врахування і задоволення як інтересів членів суспільства, так і своїх прихильників;
2. прагматичний – партійний лідер, який в першу чергу враховує інтереси народних мас і прагне їх реалізувати;
3. бюрократичний – партійний лідер, який виражає інтереси своїх прихильників, і в першу чергу, партійного апарату.

Критеріями оцінки кожного типу партійних лідерів являються: послідовність реалізації партійної програми; виконання обіцянок і наказів виборців і усіх громадян; підвищення рівня добробуту народу; стабільність та позитивна динаміка суспільного розвитку. З точки зору цих критеріїв, українські партійні лідери XXI століття відносяться до бюрократичного типу. Партійного лідера раціонального типу, як символу єдності та взірця політичних дій, в українському соціумі поки що не сформовано. Майбутнє таких лідерів пов'язане зі здатністю політичної еліти та її представників проголосити та здійснити на практиці потреби та інтереси більшості членів суспільства, за допомогою ресурсів державної влади.

Партійний бос – це політичний капіталістичний підприємець, який забезпечує голоси партії та її вождю, а також займається фінансуванням виборчої кампанії. Як правило він не займається публічною політичною діяльністю і не обіймає серйозних партійних посад, він працює в тіні, однак

саме він контролює партійну машину. Основним його інтересом – є контроль над розподілом посад після перемоги партії на виборах.

Роберт Міхельс вважав, що роль вождів партії в організації набуває особливого значення; по суті, велику роль починають грати інтереси саме вождів і лідерів партії. Інтереси керівників, пов'язані зі зміцненням свого становища, з часом починають розходитися з інтересами мас, в ім'я яких створювалася організація, а також з інтересами рядових членів партії. За допомогою витонченої політики вожді поступово монополізують пости, набувають привілеї, протидіючи будь-яких заходів, які здатні скоротити чисельність або доходи ієрархічної верхівки, а значить, і міцність їх статусу.

2. Основні принципи та методи керівництва партією

Проблема дослідження організації політичної партії і тих процесів, які лежать в основі її діяльності, набувають особливої актуальності при збільшенні ролі партії в політичному житті суспільства. Оскільки управління будь-якою організацією є одним з вирішальних чинників, що забезпечують ефективність її діяльності, дослідження проблем управління політичною партією у світлі загальних досягнень теорії управління, яка сформувалася в кінці ХХ століття, стає важливим напрямком політичної науки. Політична партія може розглядатися як складна система, а управління партією – як управління цією системою. Основні функції управління: планування (оперативне, тактичне, стратегічне), контроль, аналіз, регулювання і координація, причому кожна з цих функцій забезпечується своєю групою задач.

В науковій літературі загальновизнаним є положення про те, що сучасні політичні системи, які вважаються демократичними, спираються на партійне керівництво. Поняття демократії пов'язане з процесом, який гарантує появу людей, які здійснюють публічні функції завдяки перемозі

певної політичної партії на загальних виборах. Можна уявити собі також і вибори «непартійні», однак в сучасній практиці необхідною умовою появи демократичного правління є поява конкурентної партійної системи. На підставі цього Р. Катц стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Однак при цьому слід зазначити, що мова йде про ситуацію де партії виступають справжніми носіями політичної влади.

Загалом принцип партійного керівництва означає, що:

1) в рамках політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення і діяльності політичних партій. Ця конкурентна модель системи пов'язана з цінностями ліберальної демократії чи, як вважає Дж. Смітт - є механізмом, що її наповнює;

2) конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору здійснюваного в рамках суспільства та право опозиції пропонувати альтернативні рішення;

3) результатом партійної конкуренції є те, що переможець переймає цілковитий контроль над процесом керівництва (часто необхідним є формування партійних коаліцій хоча традиційний принцип партійного керівництва в першу чергу акцентує на формуванні однопартійного керівництва);

4) створена таким чином влада має демократичну легітимність. Процес прийняття рішень контролюється політичною партією (чи партіями), яка спирається на волю масового суверена висловлену ним у виборчій кампанії;

5) державна влада є відповідальною перед суспільством, бо виникла завдяки організованим в політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах;

6) існує група політиків лояльних до партії і відповідальних перед електоратом, котра займає особливе місце в процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень.

Згадувані вище принципи існування партійного керівництва стосуються демократичного оточення партійної системи і крім того мають загальний та системний характер. Більшість політологів, які підтримують принцип партійного керівництва в контексті теорії демократії вважають, що модель партійного керівництва уможливило існування перед суспільством політично відповідального уряду через те, що в ньому приймають участь представники партії, які так само як і партія своїм становищем завдячують виборам.

Переносячи даний аналіз на рівень партійної системи слід визнати необхідність дотримання додаткових умов, які сприяють стабілізації переговорного процесу між політичними партіями, як основного чинника у формуванні державної політики. Мова йде про те, щоб:

а) всі політичні рішення приймалися партійними політиками обраними на конкурентних виборах або іншими особами відповідальними перед ними. Лояльність до певної партії як актуального суб'єкту державної влади повинна існувати в рамках бюрократичного апарату та інших публічних чи псевдо-публічних інститутах;

б) напрям політики держави визначається правлячою партією, якщо вона формує однопартійний уряд чи групою партій, які приймають участь у формуванні коаліційного уряду;

в) партія (партії) займають найважливіші посади в публічній адміністрації, а підлеглі пройшли процес відбору через визначені внутріпартійні та міжпартійні процедури.

Таким чином, традиційна (англосаксонська) концепція партійного керівництва, яка вважає, що лише однопартійні уряди (типу британського) гарантують повну реалізацію ідеї домінування партійного стилю здійснення політики в державі була повністю відкинута європейською політичною традицією. Тут більша увага акцентується на тому, що робить партія

отримуючи статус правлячої, а не на тому, в який спосіб вона обрана і чи володіє абсолютною більшістю в парламенті.

Дж. Пасквіно вказує на три види політичних інституцій важливих для появи і стабілізації партійного керівництва - тип виборчої системи, структура парламенту та тип політичного режиму.

Тип виборчої системи

Теза про те, що правдиве партійне керівництво може існувати лише у мажоритарній виборчій системі сформульована М. Дюверже отримала назву «соціологічного закону». Він стверджує, що мажоритарна виборча система породжує двопартійну систему, яка сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна система - багатопартійну систему, котра ускладнює його реалізацію.

На думку М. Дюверже в системах більшості функціонує:

а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які приймають участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними;

б) психологічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії побоюючись «втрати» своїх голосів.

Однак очевидно, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим ніж про це говорить М. Дюверже. Крім цього більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи коли мова йде про стабільні демократії. В результаті виборча система представляється нам у демократичному політичному укладі швидше як наслідок ніж як причина. Мажоритарна виборча система звичайно стабілізує та продовжує існування вже існуючої двопартійної конкуренції, але її не можна розглядати як виключне джерело двопартійності, а відтак і стабілізатора партійного керівництва.

Виборчі системи зумовлюють появу явища надпрезентації (коли партії отримують більше мандатів ніж подано за них голосів) і підпрезентації (коли партії отримують менше мандатів ніж подано за них голосів).

Дж. Сарторі та М. Шугарт поділяють виборчі системи на «слабі» та «сильні». Обидва автори як основний критерій своєї класифікації застосовували ступінь впливу виборчої системи на виборців. Слаба виборча система не застосовує спеціальних елементів збільшення диспропорції в процесі боротьби за депутатські мандати, сильна ж їх використовує. Мажоритарна виборча система без сумніву належить до категорії «сильних». Частина з поміж пропорційних систем теж належить до цієї категорії, а особливо ті котрі застосовують формулу де Хондта, малі виборчі округи та високий прохідний бар'єр (наприклад в Іспанії, Греції, Португалії). Виборчі системи, які застосовують формулу Сенте-Лаге, великі виборчі округи та низький прохідний бар'єр належать до категорії «слабих» виборчих систем. Власне саме в цьому контексті слід розглядати процес становлення принципу партійного керівництва і його межі. «Сильні» системи застосовують маніпуляційний вплив на виборців а також на перебіг та характер міжпартійної конкуренції. В результаті уможлиблюють вони стабілізацію «сильнішої» версії партійного керівництва. По-перше, «сильна» система обмежує сам вибір, підштовхуючи виборців до усвідомлення необхідності підтримки сильнішої політичної партії з метою виграшу в міжпартійній конкуренції. Таким чином страх перед «втратою» свого голосу стає основним мотивом, який визначає симпатії виборців. По-друге, не заохочує малі партії до участі у міжпартійній боротьбі, оскільки шанси її потрапити до парламенту є мінімальними. По-третє, «сильні» виборчі системи ускладнюють зміну партійної системи. «Слабі» системи не виключають можливості стабілізації партійного керівництва, однак як правило виникає «слабша» його версія.

Структура парламенту

Як правило процес формування сильного партійного керівництва чи його стабілізація пов'язаний з функціонуванням однопалатних (однокамерних) парламентів. Якщо існує вища (чи друга) палата парламенту, то втрата нею реальних впливів не ускладнює перебіг процесу прийняття рішень і не створює загрози для стабільності партійного керівництва (наприклад палата лордів у Великобританії). Якщо маємо справу з сильним типом партійного керівництва то шанси існування реального бікамералізму (двопалатності) зменшуються. Існування організаційно сильних партій, які мають значну підтримку виборців гарантує створення достатньої системи зв'язків між двома палатами і появою партійного керівництва. Буде цей процес однак менш ефективним у випадку бікамералізму (процес прийняття рішень затягується, а здатність партії нав'язати своє рішення двом палатам є обмеженою, що можна прослідкувати на прикладі Німеччини).

Тип політичного режиму

На думку Дж. Пасквіно взаємини парламент-виконавча влада «є вирішальними для функціонування будь-якої форми партійного керівництва». Мова йде про дві проблеми: спосіб формування виконавчої влади та її повноваження. Є вони відмінними в рамках президентської та парламентської системи правління. При цьому слід зазначити, що президентська форма правління дуже відрізняється від моделі партійного керівництва. Відрізняється вона виразним домінуванням виконавчих структур над партійними. Загалом можна стверджувати, що президентська форма правління не сприяє і навіть обмежує стабілізацію механізму партійного керівництва через обмеження міжпартійної конкуренції. Прикладами такого типу є політичні системи Франції, Фінляндії та Португалії. У Франції конституція з 1958 року гарантує президентові багато істотних прав, але істотно його позицію визначають два чинники: існування

позаконституційних конвентів та зв'язок між президентською та парламентською більшістю. Це зумовлює формування в країні політики, яку прийнято називати «двірцевою» (court politics). Так звані президентські партії є механізмом допомоги президентові в отриманні підтримки виборців на президентських виборах. Діяльність уряду є джерелом патронату зі сторони держави, а сам президент володіє майже монархічними правами. Раз президентські партії сприяли перемозі президента у Франції (голістська партія) то сенсом їхнього існування стала саме ця функція. Були це організації які мали на меті представляти інтереси певних груп еліт і це відхилило на другий план проблему їх програмної ідентичності. Однак французька система це лише «псевдо президентська» система. На практиці президент може домінувати так довго як довго президентська партія має більшість у парламенті. Якщо вона втрачає більшість то система набирає типово парламентських рис. Вибори 1986 року на короткий час спричинили відділення президентської меншості від парламентської більшості (cohabitation), а вибори 1993 року перевернули даний уклад і продовжили його (другий етап cohabitation). Так само в Португалії в 1974-82 рр. складно говорити про існування партійного керівництва через існування тут двох інституцій: правління президента та т.зв. Револьюційної Ради (військового органу). І лише в половині 70-х років настав процес консолідації партійної системи і «парламентаризація» політичного режиму.

Парламентська форма правління є пов'язана з існуванням колегіальної відповідальності тих, хто здійснюють керівництво (це може застосовуватись через вотум недовіри чи покладаючись на підтримку уряду парламентською більшістю). Найдосконалішим механізмом реалізації цієї відповідальності є політичні партії.

Слід також пам'ятати, що при даній формі правління прем'єр володіє правом на розпуск парламенту. Сама лише погроза застосування цього права дисциплінує парламентську більшість і є зброєю проти опозиції. В ситуації

парламентської кризи партія (лідери) можуть створити в такий спосіб нову більшість через повторні вибори. В парламентських системах уряд та опозиція є виразними показниками громадської думки висловленої населенням на виборах, а факт існування партійного керівництва є фактом їх відповідальності перед виборцями.

Політичні системи засновані на парламентській формі правління, які мають однопалатний парламент створений на підставі виборчої системи звичайної більшості - це найоптимальніший політичний уклад, який гарантує появу та стабільність існування партійного керівництва. Другою крайністю є політична система, яка поєднує президентське правління з двопалатним парламентом, де кожна із палат має приблизно однакові чи подібні повноваження (т.зв. симетричний бікамералізм), який застосовує пропорційну виборчу систему без прохідного бар'єру. Між тими крайнощами існує чимало проміжних форм.

Основні типи партійного керівництва

Здобуття представництва в парламенті відкриває перед партією можливість безпосередньої участі в ухваленні державних рішень. Отже, найближчою метою партії стає здобуття нею певних визначених публічних посад, а перспективною – забезпечення впливу на зміст державної політики. Політичні партії як державно-політичні осередки пропонують визначену коаліційну стратегію або каталог політичних умов і вимог, які визначають основи міжпартійних стосунків. Стосується це насамперед багатопартійних систем, в яких урядові кабінети мають, звичайно, коаліційний характер. У двопартійних системах, а часами і в багатопартійних (Іспанія, Греція, Швеція, Норвегія чи Данія) формуються однопартійні уряди, що контролюють абсолютну більшість мандатів у парламенті. Однак у більшості держав, де існують багатопартійні системи, партії, які досягли успіху на виборах, обирають стратегію, спрямовану на максималізацію користі у процесі формування коаліційного кабінету. Звичайно, це означає

бажання отримати максимальну кількість міністерських посад, а також і посаду глави уряду. Однак, партійні лідери можуть прагнути контролю над конкретними міністерствами як способу реалізації своїх програмних засад, важливих з точки зору зазначеної раніше виборчої стратегії. Тому коаліційна стратегія передбачає спробу винагороди шляхом отримання контролю над певним міністерством. Таким чином у коаліційних переговорах з'являється новий чинник – проблемна мотивація партнерів, які беруть у них участь. У такий спосіб реалізується програмна мета партій. Передбачають вони програмну стратегію, в якій визначені конкретні проблемні питання, розв'язання котрих повинно бути однією з цілей діяльності коаліційного уряду. Очевидно, що розмір і важливість цих завдань стають предметом міжпартійних переговорів. В ідеологічно споріднених партіях політика добору особливих партійних завдань може взагалі не з'явитися або відіграє незначну роль. У цій ситуації програмна стратегія може набути максималістського і наступального характеру. Навпаки, у партійній конфігурації з ідеологічними відмінностями необхідність пошуку програмного консенсусу відкриває шлях до адаптації тих вимог, які є суперечливими, коли йдеться про остаточну форму програми політики коаліційного уряду.

Враховуючи способи формування партіями уряду можна виокремити три типи партійного керівництва: однопартійне, коаліційне, домінуюче.

Однопартійне керівництво. Цей тип партійного керівництва здебільшого з'являється в умовах існування біполярної структури партійної конкуренції, де домінують дві великі партії (двопартійність). Класичним прикладом цього типу є Великобританія. Виборці визначають не лише партійний склад парламенту, силу існуючих в ньому фракцій, але опосередковано і склад наступного уряду та його лідера. Правляча партія користується майже необмеженими засобами, які гарантують впровадження її програми в життя. З подібним механізмом можна зустрітися також і в

системах, відмінних від класичної двопартійності, хоча і приналежних до категорії систем з біполярною конкуренцією. В Норвегії та Швеції в 70-80-х роках з'явилася система двоблокової конкуренції між соціалістичними та несоціалістичними силами. Партійна система Німеччини та Австрії називається модифікованою двопартійною системою (або дві з половиною партії). Трансформація політичної системи Франції в 70-х роках наблизила її до двоблокової політичної системи. Політичні системи Іспанії, Греції та Італії після 1994 р. також еволюціонізують у напрямі “біполярного конкурентного укладу” (конкуренція двох партій чи партійних коаліцій), що збільшує можливість формування однопартійного керівництва.

Коаліційне керівництво. За даного типу партійного керівництва на виборах жодна з партій (чи домінуюча коаліція) не здобуває парламентської більшості, необхідної для формування однопартійного уряду. Жодна з партій не домінує, бо існує багато політичних сил, які опонують владі. Успіх партії на виборах ще не означає автоматичної її участі в правлячому уряді. Урядові коаліції швидше формуються за підсумками виборів, ніж у ході виборчої кампанії. Керівник уряду також призначається за підсумками виборів. Уряд і його програма визначаються в результаті міжпартійних домовленостей. Типовим прикладом цього типу партійного керівництва є Данія.

Домінуюче керівництво. Цей тип партійного керівництва передбачає наявність партії, яка відіграє домінуючу роль в процесі міжпартійних переговорів з приводу формування правлячої коаліції — так званої ініціативної партії. Звичайно, це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів. Склад партійної коаліції, політична програма (ліва чи права) можуть змінюватися, однак ініціативна партія залишається основою для наступних міжпартійних переговорів. Без її участі міжпартійні домовленості неможливі, а відтак неможливе і формування уряду. Часто

обрання глави уряду є також наслідком міжпартійних домовленостей (часом і внутрішньопартійних, як у випадку з Італією) найчастіше після виборів.

Теорія «кризи партійного керівництва» та її інтерпретації

Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, досить часто використовують тезу про кризу партійного керівництва.

Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які налагоджуються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну. У такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це очевидно повинно впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій. З'являються сумніви стосовно того, чи зростання розміру змінності виборчих уподобань доводять тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не драматично, особливо в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Водночас зауважено, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того ж самого ідеологічного блоку (лівий чи правий). Є це, звичайно, внутрішньоблокова плинність виборчих уподобань (наприклад, у рамках лівих партій), і рідко коли міжблокова (наприклад, зміщення симпатій від лівих партій до виразно правих).

Другий тип аргументів з'являється у 70-х роках, внаслідок зауваженого соціологами явища інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос пише про громадянську інфантильність (що можна було б представити як відвернення суспільства від політичної

активності), відзначаючи те, що вона безпосередньо спрямована проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимації політичної системи. Складно однозначно визначити джерела цього явища. Може це, наприклад, означати, що західне суспільство досягнуло певного відносно високого рівня економічної безпеки і через те значна його частина «перенеслася» у приватну сферу. Поява так званої центристської політики зробила дуже подібними одна до одної політичні партії, навіть якщо одна з них перебуває при владі. Зміна ціннісних орієнтацій та поява «нової політики» – це виразні симптоми політичної активності нових післявоєнних генерацій. Політичні партії не лише не зникли, але з'явилися їхні нові типи (наприклад, екологічні). Західні суспільства стоять на порозі нового конфлікту – боротьби матеріальних цінностей з постматеріальними. Сьогоднішня вісь політичної боротьби – це два взаємопов'язані виміри: традиційний уклад ліві-праві, який спирається на соціально-економічні лінії поділу та новий конфлікт між традиційними та інноваційними суспільними цінностями. У обох випадках роль політичних партій висувається на перший план.

Третій тип аргументів спирається на так звану концепцію притягання влади. Згідно з нею, криза партійного керівництва державою є результатом постійно існуючої здатності груп інтересів втягувати державу у відповідальність за реалізацію їхніх партикулярних інтересів. З'являється важка збюрократизована машина, яка сама стає групою інтересу. Спостерігається фактично явище «переміщення» керівництва державою, пов'язане з існуванням так званого соціально-демократичного консенсусу: державний апарат, що формувався на підставі партійних механізмів, повинен був здійснювати функцію соціального забезпечення суспільства, що знаходить своє найповніше вираження в концепції держави добробуту. Є це можливим за постійного економічного зростання. Економічна криза зменшує фінансові надходження, необхідні для фінансування соціальної

держави. У цій ситуації не можуть бути вирішені всі прагнення груп інтересів, що зумовлює загострення процесу міжпартійної конкуренції і негативно позначається насамперед на партії, відповідальній за функціонування державного апарату. Симпатії суспільства до неї зменшуються, але це не означає, що ставиться під сумнів сама ідея партійного керівництва. Зменшення підтримки соціал-демократичних партій, наприклад, у Швеції чи Норвегії означає лише квотум недовіри витратній моделі суспільного консенсусу. В результаті реальною стає альтернатива блоку консервативних партій, яка закладає нову модель соціальної орієнтації держави. У 70-х роках в деяких державах Західної Європи (наприклад, у Норвегії, Швеції, Голландії та Великобританії) спостерігаємо нове загострення суперечностей по осі ліві-праві. Правоцентристський блок у відповідь на новий суспільний виклик жертвує процесом «обтяження» державного апарату та ініціює процес обмеження бюрократичних структур.

У четвертому типі аргументів зосереджено увагу на зменшенні ролі партій у механізмі прийняття рішень на користь інших організацій (наприклад, груп інтересу). Безпосереднім результатом цього може бути виникнення тривалих структур та процедур, які дають змогу обходити партійні канали, що є загрозою для інститутів представницької демократії. У результаті партія може втратити контроль над процесом прийняття рішень. Корпоративізм пропонує заміну партійних механізмів схемою порозуміння між двома централізованими групами інтересу: бізнесом та профспілками. Виникає багато урядових та позаурядових агенцій, в яких засідають представники домінуючої групи інтересу, і це власне вони ухвалюють рішення (партії ж мають слугувати лише механізмом перенесення цих рішень до парламенту та виступати механізмом їхньої акцептації). У Австрії та Швейцарії (у 70-х роках, а також у Німеччині, і ще раніше в Швеції) мав місце такий процес ерозії контрольних функцій

політичних партій. Є це альтернативна партійному керівництву політична структура. З'являється однак проблема універсальності та тривалості такого типу змін. У 70-х роках у Великобританії, Німеччині чи Голландії корпоративні процеси були стримані. Питання полягає також у тому, чи треба цей процес розглядати як універсальну формулу, альтернативну плюралістичному механізму здійснення влади.

Г. Лехмбруч відкидає, наприклад, тезу, що корпоративний процес ухвалення рішень замінить парламентські механізми, які спираються на партійне керівництво. Він вважає, що з'явиться щось на зразок функціонального поділу праці між двома підсистемами. Політичні партії сконцентрують свою увагу на виборчих та парламентських процесах, перекладаючи відповідальність за економічні процеси на корпоративістську підсистему, яка охоплює групи інтересу та органи адміністрації. В результаті виникнуть дві функціонально спеціалізовані сфери політичної активності. Багато авторів, які займаються функціонуванням корпоративістського механізму, вважають, що він не може замінити партійної системи та партійного керівництва, бо відразу ж з'являється ціла низка проблем, з якими може впоратися лише механізм міжпартійних переговорів. Багато авторів відзначають також обмежені можливості корпоративістського механізму у багатьох політичних сферах (наприклад, побудову консенсусу). Для Г. Лехмбруча ці дві підсистеми є автономними і взаємно стабілізуючими. Питання про те, чи є вони новою моделлю політичних взаємин, справді альтернативною плюралістичній, залишається відкритим. У Австрії та Швейцарії вони стали звичним явищем політичного життя, в Німеччині відігравали певну роль у 70-х роках, у Швеції та Норвегії корпоративний механізм був і залишається інституційною гарантією існування держави суспільного добробуту. Такий досвід не має нічого спільного з італійським, французьким, іспанським чи голландським досвідом. У багатьох країнах корпоративні уклади зумовили появу

економічних криз, хіба окреме дослідження конкретних держав і оцінка придатності корпоративних механізмів у діючих там механізмах функціонування соціальної системи дасть відповідь на поставлене питання. Тоді лише можна буде щось конкретно сказати про реальність небезпеки заміни партійного керівництва корпоративними механізмами.

Певною альтернативою партійному керівництву є форми безпосередньої демократії, в Швейцарії, що дає суспільству можливість безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень, а модель референдумкратія може, принаймні, теоретично визнавати, що громадянин здатний безпосередньо формувати політику держави. На практиці, однак, виявляється, що референдум має дорадче значення, а ініціатива громадськості самостійно виникає дуже рідко. Надзвичайно мала кількість законів приймаються саме таким чином. Це власне парламент, а не виборці під час голосування ухвалюють більшість правових рішень. Існування у Швейцарії великих коаліцій – це спосіб ліквідації руйнівних наслідків існування елементів безпосередньої демократії в межах централізованої політичної системи. Можливість застосування цих інструментів зумовлює те, що парламентська більшість може зазнати поразки при загальнонародному голосуванні. Для мінімізації цього ризику формується коаліція, яка охоплює широке коло політичних партій та груп інтересів (т. зв. магічна формула), яка може ефективно впливати на результати референдуму чи на процес суспільних ініціатив. Співпраця усіх партій (принаймні чотирьох основних) стає системою стабілізації цілої політичної системи, а консенсусні механізми повинні до мінімуму обмежити елементи відкритої боротьби в межах референдумкратії.

Політичні партії загалом відіграють поважну роль у парламентських дебатах, але водночас і в позапарламентських переговорах. Представляють вони ширші інтереси, ніж групи бізнесу, а також незорганізовані сегменти суспільства. Це є істотним, оскільки ефективність консенсусного процесу

ухвалення рішень залежить від стану агрегації інтересів. Отже, питання про кризу партійного керівництва має сьогодні швидше теоретичний, аніж практичний характер.

Управління політичною партією розпадається на три частини – оперативне, тактичне і стратегічне управління. У кожній частині розв'язуються свої завдання, що забезпечують безперервність і спадкоємність управління. Даючи аналіз всіх складових, зупинимось детальніше на стратегічному управлінні, що включає: розробку і корегування стратегії партії; формулювання цілей, завдань, цільових програм, виконання необхідних дій; створення потенціалу для досягнення глобальної мети; прогнозування і прогноз можливих змін ситуації, внутрішнього і зовнішнього середовища; аналіз і зміна архітекτονіки партійного управління з метою оптимального досягнення потрібних результатів.

У свою чергу, архітектоніка управління політичною партією визначається: структурою і динамікою партійного управління, включаючи підрозділи, направлені на рішення управлінських задач; процедурами і функціями управління; організаційною культурою, цінностями, принципами, моделями і критеріями, що визначають діяльність партії; наявністю стратегічних підрозділів, зайнятих тільки стратегічним управлінням (дуже часто ці підрозділи відсутні); розвитком системи партійних організацій; розвитком системи підтримуючих партію рухів і громадських організацій.

Архітектоніка партійного управління має на увазі композиційну відповідність і відповідність форми і структури системи управління партією тим задачам, які стоять перед нею. Це важливий елемент, який виділяється спеціально, щоб підкреслити його пріоритетність в наборі глобальних задач.

Архітектоніка партійного управління визначається:

- структурою і динамікою партійного управління, включаючи підрозділи, спрямовані на рішення управлінських задач;
- процедурами і функціями управління;
- організаційною культурою, цінностями, принципами, моделями і критеріями, що визначають діяльність партії;
- наявністю стратегічних підрозділів, зайнятих лише стратегічним управлінням (дуже часто ці підрозділи відсутні);
- розвитком системи партійних організацій;
- розвитком системи підтримуючих партію рухів і громадських організацій.

Відзначимо, що архітектоніка не є застиглою системою принципів. Вона повинна бути досить гнучкою, щоб відповідати тим змінам, які супроводжують існування соціальних структур в суспільстві, і одночасно вона повинна бути досить жорсткою, щоб забезпечити досягнення мети партії без постійних коливань загального напрямку руху, генеральної лінії. В той же час, архітектоніка – це найбільш стабільна і важко змінна частина партійного управління. Як і всяка культура, архітектоніка створюється поступово, з часом, особливо, якщо керівництвом партії цьому приділяється достатня увага.

Формулювання завдань, що вирішуються на етапі стратегічного управління, включає наступні чинники, на основі яких ставляться відповідні завдання: цілі – основний чинник, пов'язаний з формуванням стратегій, які, за визначенням, є стратегіями досягнення мети; шляхи досягнення мети – чинник, що визначає деяку область вибору і можливої реалізації стратегій; обмеження – умови виконання стратегій; інформація – один з істотних чинників, який є обов'язковим для встановлення взаємозв'язку між стратегіями та їх виконанням; стиль керівництва – частина внутрішньої стратегії партії; організаційна структура – чинник забезпечення реалізації зовнішньої стратегії з використанням рішень, що включаються у внутрішню

стратегію; способи вирішення управлінських проблем – чинник, що також становить частину внутрішньої стратегії, який задає обмеження на формулювання зовнішньої; пошук альтернатив – чинник, що передбачає можливість і необхідність формулювання декількох можливих альтернативних варіантів і способів рішення, як вибір одного з них; ризик – найбільш невизначений чинник, що передбачає деяку імовірність здійснення можливих різних напрямків розвитку ситуацій.